

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет бізнес-технологій та економіки

(повне найменування інституту, факультету)

Економіка та митна справа

(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка
до дипломного проєкту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: Управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану

Виконав: студент(ка) II курсу,
групи БТЕ-0314м

Спеціальності 051 Економіка
(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Митна справа

Резнікова Е.Р.

(прізвище та ініціали)

Керівник Соколов А.В.

(прізвище та ініціали)

Рецензент Цвілий С.М.

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет Бізнес-технологій та економіки
Кафедра Економіка та митна справа
Ступінь вищої освіти магістр
Спеціальність 051 Економіка
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Митна справа
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

Соколов А.В.

«14» жовтня 2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Резнікова Емма Русланівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану

керівник проєкту (роботи) Соколов Андрій Васильович, к.держ. упр., доцент.,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «__» жовтня 2025 року № ____

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 11.12.2025 р.

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) праці українських і зарубіжних вчених, матеріали періодичних видань, статистичні матеріали, законодавчі акти, внутрішня документація підприємства

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

1. Теоретичні засади управління митними ризиками.

2. Управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану

3. Шляхи модернізації системи управління митними ризиками України в сучасних умовах.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Соколов А.В., доцент кафедри ЕМС	14.10.25	05.11.25
2	Соколов А.В., доцент кафедри ЕМС	14.10.25	12.11.25
3	Соколов А.В., доцент кафедри ЕМС	05.11.25	19.11.25
Нормоконтроль	Галан О.Є., доцент кафедри ЕМС	28.11.25	05.12.25

7. Дата видачі завдання «14» жовтня 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	02.09.25-11.09.25	
2	Вивчення літературних джерел	15.09.25-23.10.25	
3	Збір матеріалу на дипломну роботу	15.09.25-05.11.25	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	14.10.25-05.11.25	
5	Виконання першого розділу	14.10.25-05.11.25	
6	Виконання другого розділу	16.10.25-12.11.25	
7	Виконання третього розділу	05.11.25-19.11.25	
8	Формування висновків та рекомендацій	20.11.25-26.11.25	
9	Оформлення дипломної роботи	05.11.25-26.11.25	
10	Перевірка роботи керівником	27.11.25-30.11.25	
11	Одержання відгуку та рецензії	08.12.25	
12	Попередній захист дипломної роботи	04.12.25-08.12.25	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.25	
14	Захист дипломної роботи	19.12.25-24.12.25	

Студент(ка)

(підпис)

Резнікова Е.Р.

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Соколов А.В.

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить 99 с., 7 табл., 4 рис., 96 джерел.

Об'єкт дослідження — митна система України, зокрема процеси та механізми управління митними ризиками в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження — механізми ідентифікації, оцінювання та мінімізації митних ризиків.

Мета роботи — вдосконалення системи управління митними ризиками в Україні шляхом інтеграції кращих міжнародних практик та адаптації до специфічних умов воєнного стану.

Методи дослідження — аналіз, синтез, порівняльний аналіз, системний підхід, емпіричні та статистичні методи, метод дзеркальної статистики, ризик-орієнтований підхід.

Актуальність теми обумовлена складними умовами функціонування митної системи України в період воєнного стану, коли митні органи стикаються з унікальними викликами: необхідністю забезпечення швидкого пропуску гуманітарних вантажів, контролем за переміщенням товарів подвійного призначення, протидією контрабанді та збереженням фіскальних надходжень. У цих умовах ефективне управління ризиками стає ключовим інструментом забезпечення національної безпеки та стійкості зовнішньоекономічних потоків.

У роботі викладені:

а) теоретичні засади сутності митних ризиків та особливостей їх управління;

б) аналіз ризиків зовнішньої торгівлі України в умовах воєнного стану та їх впливу на митну справу;

г) шляхи модернізації системи управління митними ризиками.

МИТНІ РИЗИКИ, УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ, МИТНА СПРАВА, ВОЄННИЙ СТАН, ЦИФРОВІЗАЦІЯ, МІЖВІДОМЧА ВЗАЄМОДІЯ, ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА, КОНТРАБАНДА, САМР, WCO

ЗМІСТ

Вступ.....	6
1 Теоретичні засади управління митними ризиками.....	12
1.1 Економічна сутність митних ризиків.....	12
1.2 Особливості побудови системи управління ризиками в митній справі	29
1.3. Методи ідентифікації та оцінювання митних ризиків	43
Висновки до розділу 1.	47
2 Управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану.....	49
2.1 Зовнішньоторговельні ризики України в умовах воєнного стану та їх вплив на митну систему.....	49
2.2 Практичні аспекти управління митними ризиками в Україні в надзвичайний період.....	57
2.3 Аналіз ефективності управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану	68
Висновки до розділу 2.	71
3 Шляхи модернізації системи управління митними ризиками України в сучасних умовах	73
3.1. Вдосконалення нормативно-правової бази управління митними ризиками	73
3.2. Цифровізація та інтелектуалізація процесів управління ризиками	77
3.3. Посилення міжвідомчої взаємодії та міжнародного співробітництва.....	82
Висновки до розділу 3	87
Висновки	89
Перелік посилань.....	91

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність проблематики управління ризиками в митній справі значно посилюється в умовах воєнного стану в Україні, що зумовлено глибокими змінами у функціональних завданнях митних органів та зростанням різноманітності та складності митних загроз. В умовах тривалого збройного конфлікту митна адміністрація здійснює свою діяльність у надзвичайних обставинах, які супроводжуються необхідністю забезпечити швидке й безперешкодне переміщення гуманітарних вантажів, військово-технічних поставок, а також критично важливих товарів для підтримки життєдіяльності економіки та населення. Ці обставини формують унікальне середовище, в якому традиційні механізми митного контролю потребують значної адаптації для забезпечення балансу між ефективністю контролю та оперативністю обробки вантажів.

У цих умовах особливе значення набуває гнучкість митних процедур, здатність до швидкої перебудови пріоритетів контролю та впровадження ризик-орієнтованих механізмів, які дозволяють концентрувати ресурси на найбільш небезпечних напрямках. Такий підхід має враховувати не лише стандартні параметри митного ризику, а й специфічні чинники, пов'язані з воєнно-політичною ситуацією, включаючи зміни в логістиці, маршрутах поставок, статусі учасників зовнішньоекономічної діяльності та стані інфраструктури. Відтак, управління митними ризиками в умовах воєнного стану вимагає формування комплексної, адаптивної та проактивної моделі, здатної забезпечити неперервність митного нагляду без компрометації національної безпеки чи економічних інтересів держави.

Аналіз наукових досліджень, присвячених управлінню ризиками в митній сфері України, свідчить про поступове усвідомлення науковою спільнотою специфіки та складнощів, що виникають у надзвичайних умовах. Зокрема, праці таких дослідників, як Разумей Г.Ю., Ковальова М.Л., Борисенко О.П., Комаров О.В. та інших, вказують на необхідність трансформації існуючих підходів до

ризик-менеджменту з урахуванням військово-політичної реалії. Автори підкреслюють, що традиційні моделі ідентифікації та оцінювання ризиків, розроблені для стабільного стану, виявляються недостатньо ефективними в умовах масштабної кризи, коли зростає роль нетипових чинників — від зміни маршрутів транзиту до використання фіктивних торгових схем для обходу санкцій або переправлення заборонених товарів.

Дослідження, присвячені управлінню ризиками в митній сфері в умовах воєнного стану, виконані такими вченими, як Федотов О.П., Угрин В., Бондаренко Ж. та іншими, акцентують увагу на необхідності глибокої адаптації існуючих та розробки нових механізмів управління ризиками з урахуванням специфічних умов функціонування митної системи України в надзвичайний період. Автори підкреслюють, що трансформація зовнішньоекономічної діяльності, зміна маршрутів постачання, зростання обсягів гуманітарних потоків та посилення тиску на контрольні механізми вимагають не просто коригування окремих процедур, а системної перебудови підходів до ідентифікації, оцінювання та нейтралізації митних ризиків. Особливо важливим аспектом, відзначеним цими дослідниками, є забезпечення ефективної взаємодії між митними органами та іншими державними установами, зокрема прикордонними, правоохоронними, міжнародними партнерами та структурами, відповідальними за розподіл гуманітарної допомоги, оскільки саме інтегрованість інформаційного обміну та узгодженість дій визначають рівень ефективності контролю та оперативного реагування на виникаючі загрози.

У контексті цих наукових напрацювань особливе значення набуває розширення аналітичного поля управління ризиками за межі традиційних фіскальних та митно-тарифних аспектів. Так, праці Нестеренко К.О. та Булгакової О.В. звертають увагу на істотне зростання корупційних ризиків, пов'язаних з реалізацією процедур, що стосуються ввезення та розподілу гуманітарної допомоги. Автори обґрунтовують, що в умовах зниженого рівня контролю, терміновості обробки вантажів та недостатньої прозорості ланцюгів постачання, існує висока ймовірність використання гуманітарних преференцій

для легалізації незаконних операцій, включаючи переміщення товарів з метою подальшого комерційного використання або незаконного виведення коштів. Це, у свою чергу, вимагає впровадження спеціалізованих ризикових індикаторів, посилення аудиторської функції та розширення механізмів внутрішнього контролю в межах митних органів та спільно з іншими контролюючими структурами.

Загалом, аналіз наукових публікацій свідчить про те, що в умовах воєнного стану управління митними ризиками повинно ґрунтуватися на комплексному, гнучкому та проактивному підході, спрямованому на формування спеціально адаптованих методів контролю, які враховують унікальність надзвичайної ситуації. Такі методи мають забезпечувати не лише високий рівень національної безпеки та запобігання контрабанді, а й зберігати ефективність митних операцій, унеможливаючи блокування критично важливих ланцюгів постачання. Відтак, подальший розвиток системи управління ризиками в митній справі України має передбачати інтеграцію досвіду науковців, практикуючих працівників та міжнародних партнерів для формування стійкої, адаптивної та прозорої моделі контролю в умовах тривалої кризи.

Саме цим зумовлений вибір і актуальність теми дипломної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок досліджень збігається з фундаментальними науковими дослідженнями кафедри економіки та митної справи: «Дослідження формування та функціонування бізнес-екосистем в умовах сталого розвитку».

Мета і задачі дослідження. Метою даного дослідження є вдосконалення системи управління ризиками в митній справі України.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

– визначити економічну природу митних ризиків та розкрити їхню сутність як елемента системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;

- проаналізувати специфіку та принципові засади управління ризиками в митній сфері з урахуванням міжнародних стандартів та національних особливостей;

- дослідити специфічні ризики, пов'язані зі зовнішньою торгівлею України в умовах воєнного стану, та визначити їхній вплив на функціонування митної системи;

- охарактеризувати поточну практику управління митними ризиками в Україні в надзвичайний період та оцінити її ефективність;

- розробити науково обґрунтовані стратегічні напрями та практичні підходи до модернізації системи управління ризиками в митній справі в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження є митна система України, зокрема процеси та інституційні механізми управління ризиками в митній справі, що функціонують в умовах воєнного стану.

Предметом дослідження виступають конкретні механізми ідентифікації, оцінки та мінімізації митних ризиків, які використовуються в діяльності Державної митної служби України, а також науково обґрунтовані підходи до їх удосконалення з урахуванням специфічних умов воєнного стану.

Методи дослідження. У межах даного дослідження застосовувався комплекс методологічних підходів, спрямованих на забезпечення всебічного, системного та обґрунтованого аналізу проблематики управління митними ризиками в умовах воєнного стану. Використання аналітичних та синтетичних методів дало змогу глибоко опрацювати наукову та нормативну базу, узагальнити існуючі підходи до ризик-менеджменту в митній сфері та виявити ключові теоретичні та практичні аспекти, що мають значення для національної практики. Для оцінки ефективності різних моделей управління ризиками в митній справі використовувався порівняльний аналіз. Емпірична складова дослідження ґрунтувалася на використанні актуальних даних про митну діяльність, зібраних із офіційних джерел, зокрема звітів Державної митної служби України, міжвідомчих аналітичних матеріалів та баз даних міжнародних

організацій. Статистичні методи використовувалися для обробки кількісних показників, виявлення кореляцій між різними чинниками митного контролю (наприклад, обсягом декларацій, рівнем виявлених порушень, географією поставок) та оцінки впливу окремих змінних на загальну ефективність системи управління ризиками. Узагальнення отриманих результатів дозволило сформулювати науково обґрунтовані висновки та практичні рекомендації щодо підвищення стійкості, гнучкості та прозорості митних процесів в Україні.

Інформаційна база дослідження ґрунтується на комплексному вивченні різноманітних джерел, зокрема наукових праць вітчизняних і закордонних авторів, аналітичних звітів міжнародних організацій (зокрема Всесвітньої митної організації, Європейської комісії), нормативно-правових актів України (Митний кодекс, законодавство про воєнний стан, акти Державної митної служби), а також офіційної статистики та внутрішніх аналітичних матеріалів.

Практична значимість результатів. Практичне значення дослідження полягає у розробці науково обґрунтованих методичних підходів та стратегічних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію системи управління ризиками в митній справі України в умовах воєнного стану. Результати дослідження можуть бути використані при формуванні внутрішніх регламентів, навчанні працівників митних органів, а також у процесі розроблення стратегічних документів з розвитку митної адміністрації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у подальшому розвитку теоретичних засад та практичних механізмів управління митними ризиками з урахуванням надзвичайних умов, що склалися внаслідок воєнного стану в Україні. Зокрема:

– розроблено комплексний підхід до оцінювання та управління митними ризиками в умовах воєнного стану, зосереджений на підвищенні гнучкості, адаптивності та оперативності митних процедур. Запропонований підхід дозволяє ефективно реагувати на швидкозмінні загрози, забезпечуючи при цьому неперервність контролю та мінімізацію впливу на легітимні зовнішньоекономічні операції;

– доповнено методологічну базу управління ризиками шляхом інтеграції сучасних інформаційних технологій, зокрема систем штучного інтелекту, аналізу великих даних та автоматизованого моніторингу. Це сприяє підвищенню точності ідентифікації ризикових ознак, скороченню часу на обробку інформації та підвищенню загальної ефективності діяльності митних органів шляхом інтелектуалізації процесів прийняття рішень.

Апробація результатів дипломної роботи. Основні результати дипломної роботи були викладені і ухвалені на щорічній науково-практичній конференції викладачів, науковців, молодих учених, аспірантів та студентів «Тиждень науки 2025» (Запоріжжя, 2025 р.).

Структура дипломної роботи обумовлена метою та завданнями дослідження та включає вступ, три розділи, висновок та список використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи – 99 сторінок, 7 таблиць, 4 рисунки. Список використаних джерел нараховує 96 найменування.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ МИТНИМИ РИЗИКАМИ

1.1 Економічна сутність митних ризиків

Митна справа, як невід’ємна складова міжнародної торгівлі, відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між державами та впливає на розвиток національних економік. Засоби митного регулювання виступають інструментом не лише забезпечення фіскальних надходжень до бюджету, а й захисту внутрішнього ринку, контролю за переміщенням товарів, що мають стратегічне чи безпечне значення, а також стимулювання збалансованої зовнішньоекономічної діяльності. У той же час процес митного контролю супроводжується наявністю різноманітних загроз, які можуть спричинити фінансові втрати, порушення законодавства, зниження ефективності державного регулювання та погіршення загальної економічної стабільності. Саме тому розуміння сутності та економічної природи митних ризиків є необхідною передумовою для побудови ефективної системи їх управління.

Митні ризики охоплюють сукупність потенційних подій або обставин, які можуть призвести до невиконання завдань митних органів, недоплати митних платежів, незаконного переміщення товарів або порушення норм національної безпеки. Джерелами таких ризиків можуть бути як внутрішні чинники — зокрема недостатня кваліфікація працівників, неефективність інформаційних систем, зловживання службовим становищем, — так і зовнішні — зміни в міжнародному торговельному середовищі, економічні кризи, санкції, військові конфлікти чи активність транснаціональних організованих угруповань. Крім того, до складу митних ризиків входять загрози, пов’язані з контрабандою, фіктивними деклараціями, заниженням митної вартості, неправильним визначенням коду товару за УКТ ЗЕД або походженням продукції. Усі ці фактори ускладнюють функціонування митної системи та вимагають системного підходу до їх ідентифікації, аналізу та нейтралізації.

Поняття «ризик» є багатоаспектним і широко використовується в різних галузях наукового знання — від економіки та управління до соціології та природничих наук. Незважаючи на різноманітність підходів до його трактування, загальною основою є атрибуція ризику до умов невизначеності, коли результат діяльності не може бути передбачений із повною впевненістю. У контексті управління ризиками в митній сфері ризик розглядається як можливість відхилення від запланованих результатів унаслідок впливу неочікуваних чинників, що може призвести до фінансових, адміністративних або безпечних наслідків. При цьому оцінка ризику передбачає аналіз як ймовірності його виникнення, так і потенційної величини шкоди.

У науковій літературі ризик часто поділяють на дві концептуальні категорії — загальний і спеціальний. Загальний ризик розглядається як широке явище, пов'язане з невизначеністю та потенційною небезпекою в різних сферах людської діяльності. Він відображає об'єктивну можливість виникнення негативних наслідків незалежно від конкретних цілей суб'єкта, і часто має системний характер. У той же час спеціальний ризик є більш вузьким і конкретизованим поняттям, спрямованим на досягнення певних організаційних або державних цілей. Він має об'єктивно-суб'єктивну природу, оскільки залежить як від зовнішніх умов, так і від рішень, прийнятих суб'єктами управління. У митній справі саме спеціальний ризик стає ключовим об'єктом управління, оскільки пов'язаний із конкретними завданнями — забезпеченням фіскальної дисципліни, контролем за переміщенням заборонених товарів, запобіганням корупції та підвищенням прозорості митних операцій.

Таким чином, митні ризики є складовою частиною загальної системи економічних ризиків, але мають свою специфіку, зумовлену особливостями митного регулювання, міжнародно-правовим статусом кордону та інституційною структурою митних органів. Їх ефективне управління потребує не лише теоретичного осмислення, а й розробки практичних механізмів, здатних забезпечити баланс між рівнем контролю та швидкістю обробки митних операцій, особливо в умовах підвищеної невизначеності.

Дослідження явища ризику в межах економічної та суспільної теорії має фундаментальне значення для розуміння механізмів прийняття рішень у умовах невизначеності та для побудови ефективних систем управління в різних сферах людської діяльності. Ризики пронизують такі галузі, як бізнес, фінанси, політика, міжнародна торгівля та державне управління, і їх належне врахування є необхідною умовою досягнення стабільних, передбачуваних та стійких результатів. У контексті сучасних викликів, зокрема глобальних криз, геополітичних конфліктів та швидкого технологічного розвитку, управління ризиками перетворюється на ключовий інструмент забезпечення економічної безпеки та інституційної стійкості.

Поняття «ризик» у сучасній науковій думці не має єдиного, універсального визначення і трактується різними авторами в залежності від контексту дослідження, методологічних підходів та предметної галузі. Проте аналіз існуючих концепцій дозволяє виділити дві основні методологічні парадигми у розумінні цього феномену. Перша з них ґрунтується на розгляді ризику як об'єктивної категорії, тобто явища, яке існує незалежно від свідомості та сприйняття суб'єкта. У цьому розумінні ризик трактується як потенційна небезпека виникнення негативних наслідків унаслідок впливу певних зовнішніх або внутрішніх чинників. Такий підхід передбачає можливість кількісної оцінки ризику на основі статистичних даних, історичного досвіду та аналізу ймовірності настання певних подій. Він широко використовується в галузях, де можлива формалізація процесів, зокрема в фінансовому аналізі, страхуванні та технічному регулюванні.

Протилежна парадигма розглядає ризик як суб'єктивну категорію, тобто явище, яке формується внаслідок особистої оцінки ситуації, сприйняття загрози та усвідомленого вибору серед наявних альтернатив. Згідно з цим підходом, ризик не існує сам по собі, а виникає в процесі прийняття рішень, коли суб'єкт усвідомлює наявність невизначеності та можливість шкідливих наслідків. У такому контексті ключовим елементом є не лише об'єктивна ймовірність події, а й сприйняття цієї ймовірності конкретним учасником процесу, його досвід,

мети та ставлення до невизначеності. Цей підхід особливо актуальним є в сферах, де рішення приймаються в умовах обмеженої інформації, високої динаміки чи політичної нестабільності.

Обидва підходи — об'єктивний і суб'єктивний — мають право на існування та доповнюють один одного, забезпечуючи більш комплексне розуміння природи ризику. Їх інтеграція дозволяє не лише кількісно оцінити потенційні загрози, а й врахувати людський чинник, особливості організаційної культури та контекст прийняття управлінських рішень. Саме такий багатовимірний погляд є необхідним для розробки ефективних методів оцінювання та управління ризиками в складних системах, зокрема в митній сфері.

У митній справі поняття ризику формується на основі загальної економічної категорії, але набуває специфічного змісту, пов'язаного з особливостями функціонування митного контролю, міжнародно-правовим статусом кордону та необхідністю забезпечення фіскальних, економічних та безпечних інтересів держави. Вчені та практики розробляють різні концепції митного ризику, які враховують як об'єктивні чинники (наприклад, статистичну схильність до порушень за певними товарними групами чи маршрутами), так і суб'єктивні аспекти (оцінка поведінки учасників зовнішньоекономічної діяльності, рівень довіри до операторів, особливості прийняття рішень аналітиками ризиків). Ці концепції лягають в основу формування методології управління митними ризиками, спрямованої на своєчасне виявлення потенційних загроз, їх кваліфіковану оцінку та прийняття проактивних заходів з мінімізації негативних наслідків у митних операціях.

Один із підходів до розуміння митного ризику ґрунтується на його трактуванні як об'єктивної категорії, тобто явища, яке може бути визначене та оцінене на основі об'єктивних, піддаються кількісному вимірюванню чинників. До таких чинників належать, зокрема, характер переміщуваних товарів, їхня вартість, категорія за УКТ ЗЕД, країна походження чи призначення, маршрут транспортування, тип транспортного засобу, а також статистична схильність до

порушень за певними торговельними потоками. Об'єктивний підхід дозволяє формалізувати процес оцінювання ризику, впроваджувати автоматизовані системи аналізу та забезпечувати більш передбачуваний і прозорий механізм митного контролю. Застосування такого підходу сприяє раціоналізації митних процедур, зменшенню адміністративних бар'єрів та мінімізації негативного впливу на легітимну зовнішньоекономічну діяльність, оскільки контроль концентрується на реальних індикаторах загрози, а не на масовій перевірці всіх операцій.

Протилежний підхід акцентує увагу на суб'єктивній природі митного ризику, розглядаючи його як результат особистої оцінки, яка формується в процесі прийняття управлінських рішень митними органами. У цьому розумінні ризик не є виключно статистичною величиною, а виникає внаслідок інтерпретації наявної інформації, досвіду аналітика, рівня довіри до учасника ЗЕД та контексту конкретної операції. Саме суб'єктивний підхід дозволяє враховувати нетипові сценарії, нові схеми ухилення від контролю та неформальні зв'язки між суб'єктами. Керування ризиком у такому контексті ґрунтується на свідомому виборі стратегії контролю, де враховуються можливі альтернативи, очікувані наслідки та оптимальні рішення, спрямовані на мінімізацію загроз при збереженні ефективності митних операцій.

Однією з науково обґрунтованих спроб комплексного визначення митного ризику є підхід, запропонований українським вченим Пашко П. В., який розглядає митний ризик як «кількісну величину митного виклику у вигляді певної оцінки чи ймовірності реалізації наявної або потенційної митної загрози з погляду усвідомленої можливості виникнення митної шкоди, при цьому ймовірність реалізації загрози має збалансовано розраховуватися на підставі комплексної оцінки показників імовірності реалізації конкретної загрози як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі» [42, с. 7]. Це визначення відображає сучасне розуміння ризику як інтегрованої категорії, що поєднує кількісну оцінку з усвідомленням потенційних наслідків. Воно підкреслює не лише ймовірність виникнення загрози, а й необхідність її усвідомлення як

потенційної шкоди для фіскальних інтересів, національної безпеки чи правопорядку. Особливо важливим є акцент на комплексній оцінці, яка враховує як зовнішні (міжнародні, економічні, політичні) чинники, так і внутрішні (організаційні, інформаційні, кадрові) умови функціонування митної системи.

Проте це визначення має певні обмеження. Воно, хоч і чітко формулює суть митного ризику, не містить конкретизації методів його оцінювання чи інструментарію управління, що ускладнює його практичне застосування. Крім того, через орієнтацію на кількісну оцінку, воно може недостатньо враховувати якісні, важко формалізовані фактори — наприклад, репутацію учасника ЗЕД, геополітичну напруженість або специфіку митного коридору. Також суб'єктивність у розумінні «усвідомленої можливості» може призводити до варіативності інтерпретацій залежно від особистості аналітика, що вимагає наявності єдиних методичних підходів та стандартів. Тому для повноцінного впровадження такого визначення в практику доцільно доповнити його конкретними методами аналізу ризиків, зокрема використанням ризикових індикаторів, матриць ризиків, сценарного аналізу та інтегрованих інформаційних систем, що дозволить забезпечити баланс між об'єктивністю оцінки та гнучкістю управлінських рішень.

Зауваження українського дослідника Борисенка О.П. щодо сутності митного ризику вказує на його спрямованість на можливі втрати, спричинені діями інших суб'єктів господарювання або змінами у зовнішньому середовищі. Зокрема, вчений визначає митний ризик як «небезпеку втрати з вини іншого суб'єкта чи контрагента або через зміну політичної, економічної та іншої ситуації в країні партнера» [1, с. 160]. Це визначення є лаконічним і чітко вказує на дві основні групи джерел ризику: дії контрагентів (недобросовісне поводження, неправомірне декларування, участь у схемах ухилення від митних платежів) та макрофактори (політична нестабільність, економічні кризи, зміна митної політики країни-партнера). Такий підхід акцентує увагу на зовнішніх чинниках, які не підконтрольні безпосередньо митним органам, але мають суттєвий вплив на ризиковість окремих торговельних операцій.

Проте, попри свою простоту та зрозумілість, дане визначення має певні обмеження. Воно є надто загальним і не розкриває всієї багатогранності митного ризику, не вказуючи на конкретні параметри його оцінювання, такі як технічні особливості товарів, логістичні схеми, правові аспекти митного регулювання чи фінансові характеристики угод. Крім того, у ньому відсутня посилання на внутрішні чинники ризику, пов'язані з діяльністю самого учасника зовнішньоекономічної діяльності, станом його документації або історією взаємодії з митними органами. Також визначення не передбачає механізмів управління ризиком, що зменшує його практичну цінність для формування стратегій контролю та профілактики порушень. Тому для ефективного застосування у митній практиці доцільно доповнити це визначення конкретними критеріями ідентифікації ризикових ознак, методами аналізу та рекомендаціями щодо адаптації управлінських рішень до рівня виявленої загрози.

Інше визначення, наведене в «Митній енциклопедії» під редакцією Бережнюка І.Г. та інших, пропонує більш конкретний і нормативно орієнтований підхід. Згідно з цим джерелом, ризик митної справи розглядається як «ймовірність недотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи» [28, с. 330]. Така трактовка чітко посилює зв'язок між поняттям ризику та обов'язковим виконанням національного правового поля, що є ключовим завданням митних органів як суб'єктів державного контролю. У цьому контексті митний ризик розуміється не як абстрактна загроза, а як конкретна ймовірність порушення законодавства, що може призвести до недоплати митних платежів, незаконного ввезення заборонених товарів або порушення процедурного порядку. Це визначення відповідає загальній концепції ризику як можливості невиконання поставлених цілей управління, адже основною функцією митних органів є забезпечення дотримання правових норм у сфері переміщення товарів через митний кордон.

Проте наведене в «Митній енциклопедії» визначення має певні обмеження, оскільки зосереджене виключно на правовому вимірі митного ризику — а саме на ймовірності порушення вимог національного законодавства. Хоча цей аспект

є фундаментальним для діяльності митних органів, він не охоплює всієї багатогранності ризикових процесів, що виникають у митній сфері. Митний ризик у сучасних умовах включає не лише правові, а й технічні, фінансові, логістичні, інформаційні та безпечні чинники, які можуть впливати на ефективність контролю, стабільність торговельних потоків та національну безпеку. Обмеження розуміння ризику лише рамками правопорушення може призвести до недостатньої чутливості системи управління до нетипових загроз, таких як використання складних транзитних схем, маніпуляції з документами чи ризики, пов'язані з цифровізацією митних процесів. Тому виключно нормативний підхід до ризику є недостатнім для комплексного аналізу та проактивного управління в умовах високої динаміки зовнішніх викликів.

Водночас, визначення, запропоноване Бережнюком І.Г. та іншими, залишається важливим елементом концептуальної бази, оскільки чітко локалізує одну з ключових цілей митного контролю — забезпечення дотримання законодавства. Однак для повноцінного розуміння митного ризику доцільно розглядати його як багатовимірне явище, що інтегрує правовий вимір із іншими складовими, зокрема економічними, інституційними та безпечними. Саме такий інтегрований підхід дозволяє формувати гнучкі, адаптивні механізми управління, здатні реагувати не лише на вже виявлені порушення, а й на потенційні загрози, що ще не отримали правового визначення.

Український дослідник Федотов О.П. пропонує більш деталізоване трактування, визначаючи митний ризик як «ймовірність недотримання або порушення норм митного законодавства та порядку ведення операцій зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання, що завдає митної шкоди» [54, с. 37]. Це визначення відрізняється від попередніх більшою конкретизацією, оскільки не лише посилює зв'язок із законодавчими нормами, а й чітко вказує на суб'єктів ризику (суб'єкти господарювання), процесуальну складову (порядок ведення ЗЕД) та наслідковий ефект — завдання митної шкоди. Такий підхід дозволяє не просто констатувати факт порушення, а оцінювати його вплив на фіскальні та інституційні інтереси держави, що є важливим для

кількісної та якісної оцінки ризику. Проте й у цьому визначенні акцент зберігається на правовій та фіскальній складових, тоді як інші аспекти — зокрема, пов'язані з національною безпекою, корупційними чи геополітичними ризиками — залишаються за межами аналізу.

Інший погляд на проблему пропонує Комаров О.В., який розглядає митний ризик як «порушення норм митного та відповідних галузей національного і міжнародного законодавства, які регулюють пов'язані з митними правовідносинами, що створює небезпеки державним і суспільним інститутам й інституціям» [15, с. 35]. Це визначення має певну наукову перевагу, оскільки виходить за межі вузької митної сфери, поширюючи наслідки ризику на загальнодержавні та суспільні інститути. Особливо важливим є врахування міжнародного правового контексту, що є актуальним у світлі участі України в міжнародних угодних механізмах, зокрема з ЄС, WCO та іншими організаціями. Такий підхід дозволяє розглядати митний ризик не лише як внутрішню адміністративну проблему, а як явище, що може впливати на репутацію держави, її здатність до міжнародного співробітництва та виконання зобов'язань. Проте і це визначення залишається обмеженим у межах правового дискурсу, оскільки зводить ризик виключно до факту порушення норм, не враховуючи передрівневі процеси, такі як потенційна загроза, ймовірність маніпуляцій або системні слабкості в митній адміністрації.

Аналіз існуючих визначень митного ризику, запропонованих різними авторами, свідчить про певну недостатність у врахуванні одного з найважливіших економічних наслідків — втрат державного бюджету внаслідок порушень митних правил та процедур. Хоча науковці акцентують увагу на порушеннях законодавства, загрозах для державних і суспільних інститутів або міжнародних правовідносинах, фіскальний аспект, пов'язаний із недоотриманням митних платежів, часто залишається на периферії уваги. У той же час саме митні надходження є значущою складовою доходної частини державного бюджету, а їх втрата має прямий вплив на фінансову стабільність держави, здатність фінансувати соціальні програми, інфраструктурні проекти,

оборонні потреби та інші пріоритетні напрями державної політики. У контексті воєнного стану, коли бюджетні ресурси є особливо обмеженими, будь-яке недопостачання до бюджету набуває стратегічного значення.

У зв'язку з цим доцільно розглядати митний ризик не лише як правове або інституційне явище, а й як економічну загрозу, спрямовану на фіскальну систему країни. Такий підхід дозволяє зосередитися на конкретному результаті порушення — втраті бюджетних коштів — і, відповідно, обґрунтувати необхідність впровадження профілактичних заходів, спрямованих на мінімізацію недоотриманих надходжень. Він також сприяє підвищенню відповідальності митних органів як ключових суб'єктів, відповідальних за збереження фіскальної цілісності держави. У цьому контексті управління митним ризиком набуває не лише контролюючого, а й стратегічного фінансового характеру, оскільки кожен успішно нейтралізований ризик означає збережені кошти для національних потреб.

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, можна визначити ризик митної справи як ймовірність виникнення небезпеки для фінансових інститутів держави та стабільності митної системи внаслідок можливого порушення митних норм, законодавства або процедур. Цей ризик включає в себе не лише пряму загрозу недоотримання митних платежів, а й потенційні негативні наслідки для державних, суспільних та економічних структур, зокрема втрату довіри до митної адміністрації, підрив конкурентного середовища чи зростання тіньової економіки. Ефективне управління таким ризиком передбачає системний підхід, спрямований на зменшення ймовірності порушень, підвищення рівня контролю, вдосконалення аналітичних механізмів та забезпечення дотримання правил у сфері митних відносин, що в кінцевому підсумку сприяє підтримці фінансової стабільності та економічної безпеки держави.

Класифікація митних ризиків є необхідним етапом для їх ефективного аналізу та управління. На основі аналізу наукової літератури та практики митного контролю запропоновано узагальнену класифікацію ризиків митної справи за такими основними ознаками: законодавчі, фінансові, операційні,

транспортно-логістичні, споживчі, геополітичні та технологічні. Кожна з цих груп відображає специфічні джерела загроз і потребує відповідних підходів до їх ідентифікації та нейтралізації. Наприклад, законодавчі ризики пов'язані з недосконалістю нормативної бази чи її неоднозначним тлумаченням, фінансові — із заниженням вартості, неправильним визначенням коду товару чи ухиленням від сплати платежів, операційні — із помилками в документації чи порушеннями процедурного порядку. Транспортно-логістичні ризики виникають через зміну маршрутів, тривалі транзити чи використання складних ланцюгів постачання, тоді як споживчі ризики пов'язані з небезпечними для здоров'я товарами. Геополітичні чинники впливають на стабільність торговельних потоків, особливо в умовах санкцій чи воєнних конфліктів, а технологічні ризики — із вразливістю інформаційних систем, кібератаками чи помилками в автоматизованих процесах. Така класифікація дозволяє систематизувати ризикові фактори та забезпечити цілеспрямований аналіз у рамках ризик-орієнтованого підходу.

Законодавчі ризики в митній справі охоплюють сукупність загроз, пов'язаних із недотриманням або неоднозначним тлумаченням нормативно-правової бази, що регулює зовнішньоекономічну діяльність. Ці ризики можуть мати як навмисний, так і випадковий характер і значною мірою впливають на ефективність митного контролю та правомірність операцій зовнішньої торгівлі. Основні аспекти законодавчих ризиків включають:

– порушення митних законів та нормативних вимог — полягає у невиконанні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності встановлених правил при переміщенні товарів через митний кордон. До таких порушень належать неправомірна класифікація товарів за УКТ ЗЕД, заниження митної вартості, подання недостовірних відомостей у митних деклараціях, ухилення від виконання контролю, а також порушення процедурного порядку митного оформлення. Ці дії можуть бути спрямовані на уникнення сплати митних платежів або ввезення заборонених товарів;

– недосконалість або нечіткість митного законодавства — виникає у разі наявності суперечливих, неповних або складних для тлумачення норм, що ускладнює їх застосування як митними органами, так і учасниками ЗЕД. Відсутність офіційних роз'яснень, інструкцій або практики судової інтерпретації може призводити до різного розуміння одних і тих самих положень, що створює простір для помилок, спорів або навіть зловживань.

Для мінімізації законодавчих ризиків необхідне системне дотримання встановлених процедур, належне оформлення митної документації та постійне вдосконалення правової грамотності учасників зовнішньоекономічної діяльності. Особливе значення має активна взаємодія з митними органами, отримання попередніх рішень щодо класифікації чи вартості товарів, а також участь у консультаціях щодо суперечливих положень законодавства. Крім того, доцільною є постійна модернізація нормативної бази з метою підвищення її прозорості, уніфікованості та відповідності міжнародним стандартам.

Фінансові ризики в митній справі пов'язані з можливістю економічних втрат, які виникають у процесі здійснення митних операцій, зокрема через недоотримання доходів до бюджету або несподівані витрати учасників ЗЕД. Ця група ризиків має прямий вплив на фіскальну стабільність держави та фінансову безпеку підприємств. До фінансових ризиків належать:

– недоотримання митних платежів до державного бюджету — виникає внаслідок неправомірного ухилення суб'єктів ЗЕД від сплати митних податків, зборів або акцизів. Такі порушення можуть здійснюватися шляхом заниження вартості, неправильної кваліфікації товарів, використання фіктивних угод або «одноденок». Цей ризик є одним із найбільш значущих, оскільки прямо впливає на фінансові ресурси держави, особливо в умовах зростаючих витрат на оборону та відновлення;

– втрати внаслідок валютних коливань та змін митних ставок — пов'язані з нестабільністю обмінних курсів і регулярними коригуваннями митної політики. Зміни у валютному курсі можуть призвести до збільшення вартості імпорту, а різке підвищення митних ставок — до зростання фінансового

навантаження на імпортерів, що особливо критично для довгострокових контрактів;

– фінансове навантаження на митні операції — включає витрати, пов'язані зі сплатою митних платежів, адміністративних зборів, послуг посередників, логістичних витрат та тимчасового блокування коштів під заставу. Для малих і середніх підприємств такі витрати можуть стати значним бар'єром, що обмежує їхню конкурентоспроможність на міжнародних ринках.

Ефективне управління фінансовими ризиками передбачає детальне планування бюджету, ретельний аналіз поточних митних ставок та валютних курсів, використання механізмів хеджування та страхування валютних ризиків. Крім того, важливим напрямом є підвищення прозорості митних процедур, скорочення часу обробки вантажів та забезпечення стабільності митної політики, що сприяє зменшенню невизначеності та підвищенню передбачуваності для бізнесу.

Операційні ризики в митній справі пов'язані з можливими відхиленнями від нормального ходу митних процедур, що виникають у процесі оформлення, контролю або обробки товарів на митниці. Ці ризики можуть бути спричинені як людським фактором, так і недоліками в організації роботи або технічних системах. До основних аспектів операційних ризиків належать:

– порушення встановлених процедур і правил митного оформлення — виникає у разі недотримання суб'єктами ЗЕД або працівниками митних органів регламентованих процесів. Це може стосуватися помилок у заповненні митних декларацій, неправильної класифікації товарів, недостовірного вказання кількості чи вартості, порушення порядку подання документів або недбалого ставлення до вимог щодо безпеки вантажів. Такі відхилення можуть призводити як до фіскальних втрат, так і до зниження рівня контролю;

– технічні збої та помилки в системах митного контролю — пов'язані з несправністю або недоліками в інформаційних системах, які використовуються для обробки даних, проведення аналізу ризиків або фізичного контролю вантажів. Наприклад, збої в роботі системи автоматизованого митного ризику

(САРМ), помилки у роботі дослідницького обладнання (рентген, дозиметри) чи відмова програмного забезпечення можуть призвести до пропуску ризикових вантажів або неправомірного затримання легітимних поставок.

Для зменшення операційних ризиків необхідне строге дотримання регламентів митного оформлення, систематичне навчання працівників, впровадження механізмів внутрішнього контролю та аудиту. Також важливо забезпечувати стабільність інформаційних систем, регулярно оновлювати програмне забезпечення, проводити технічне обслуговування обладнання та розробляти плани реагування на аварійні ситуації. Ефективна організація роботи та впровадження стандартів якості (наприклад, ISO) сприяють зниженню ймовірності операційних помилок.

Транспортні та логістичні ризики в митній справі виникають на етапах переміщення товарів через митний кордон і пов'язані з можливими перебоями в ланцюзі поставок, що можуть вплинути на терміни, цілісність вантажів та ефективність митного контролю. Ця група ризиків особливо актуальна в умовах високої динаміки міжнародної торгівлі та складних маршрутів доставки. До ключових аспектів належать:

- затримки у поставках через митні бар'єри — виникають у разі надмірної бюрократизації процедур, відсутності координації між контролюючими органами, тривалого очікування фізичного контролю або технічних проблем із обробкою документів. Такі перешкоди можуть призвести до прострочення доставки, зростання логістичних витрат і порушення договірних зобов'язань, особливо у випадку товарів з обмеженим терміном зберігання;

- втрата або пошкодження товарів під час транспортування — може статися внаслідок аварій, стихійних лих, недбалого поводження з вантажем, недостатнього упакування чи порушення режиму перевезення (наприклад, температурного режиму). Такі події призводять до матеріальних втрат, зобов'язань щодо відшкодування збитків та ускладнення митного оформлення.

Для ефективного управління транспортними та логістичними ризиками необхідно ретельно планувати маршрути поставок, обирати перевірених

перевізників і митних брокерів, використовувати сучасні системи відстеження вантажів (GPS, IoT) та страхувати вантажі від можливих втрат або пошкоджень. Також важливо забезпечувати швидке проходження митного контролю шляхом попереднього надання документів, використання преференційних процедур (наприклад, «зелений коридор») та активної взаємодії з митними органами для попередження затримок.

Споживчі ризики в митній справі пов'язані з можливістю надходження на внутрішній ринок товарів, що становлять загрозу для здоров'я, життя або прав споживачів. Ця група ризиків є особливо важливою з огляду на зростання обсягів імпорту та розширення асортименту товарів, що переміщуються через митний кордон. Основні аспекти споживчих ризиків включають:

– невідповідність товарів вимогам якості та безпеки — виникає у разі ввезення продукції, яка не відповідає національним або міжнародним стандартам у сфері санітарії, фітосанітарії, ветеринарного контролю, електробезпеки чи екологічних норм. Такі товари можуть містити шкідливі речовини, мати дефекти конструкції або порушувати вимоги маркування, що створює небезпеку для споживачів. У разі виявлення таких порушень можуть бути ініційовані процедури відкликання продукції, адміністративні стягнення або повне заборонення ввезення;

– помилкова або навмисно неправильна класифікація товарів при митному оформленні — може призвести не лише до заниження митних платежів, а й до уникнення обов'язкового контролю, передбаченого для певних категорій товарів (наприклад, харчових продуктів, лікарських засобів, дитячих товарів). Це створює ризик пропуску потенційно небезпечних вантажів через митний кордон без належного дослідження.

Для ефективного управління споживчими ризиками необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на підвищення рівня контролю за якістю імпортованої продукції. До них належать попередня перевірка виробників, обов'язкова сертифікація відповідності, лабораторні дослідження випадкових вибірок, а також використання ризикових індикаторів для відбору

підозрілих партій. Важливим елементом є також правильне та добросовісне заповнення митних документів, зокрема точне визначення коду УКТ ЗЕД, що забезпечує належне спрямування товару на контроль відповідними контролюючими органами.

Геополітичні ризики в митній справі виникають унаслідок змін у міжнародному політичному середовищі та безпосередньо впливають на стабільність зовнішньоекономічних зв'язків, маршрути поставок та умови торгівлі. У сучасних умовах, зокрема в період воєнного стану, ця група ризиків набуває особливої значущості. До основних проявів геополітичних ризиків належать:

- зміни у міжнародних відносинах та політичній кон'юктурі, що впливають на митну політику держав. Розрив дипломатичних відносин, зміна урядів у країнах-партнерах, військові конфлікти або зміна стратегічного курсу можуть призводити до різких змін у митних правилах, введенню тимчасових обмежень, закриттю кордонів або перенаправленню торговельних потоків. Такі події створюють високий рівень невизначеності для учасників ЗЕД;

- санкційні режими та торговельні суперечки між країнами — є одними з найбільш вагомих джерел геополітичних ризиків. Санкції, спрямовані на окремі держави, компанії чи окремих осіб, вимагають суворого контролю за походженням товарів, їхнім кінцевим призначенням та участь у ланцюгах поставок. Введення митних зборів, квот, ембарго або інших торговельних бар'єрів може призводити до різкого скорочення обсягів торгівлі, зростання витрат та необхідності пошуку альтернативних маршрутів.

Для управління геополітичними ризиками важливе значення має постійне моніторингове супроводження міжнародної ситуації, аналіз зовнішньополітичних тенденцій та оперативне реагування на зміни в нормативно-правовому полі. Учасникам зовнішньоекономічної діяльності слід забезпечувати гнучкість логістичних ланцюгів, диверсифікувати постачальників та ринки збуту, а також використовувати механізми правової підтримки та консультації з митними органами. Для митних адміністрацій ключовим є швидке

адаптування процедур до нових реалій, впровадження санкційних списків у аналітичні системи та забезпечення координації з міжнародними партнерами.

Технологічні ризики в митній справі пов'язані з впровадженням, експлуатацією та захистом інформаційних систем, які використовуються в процесі митного контролю та управління зовнішньоекономічними операціями. Із посиленням цифровізації митних процесів ця група ризиків стає все більш значущою та вимагає системного підходу до їх ідентифікації та нейтралізації. Основні аспекти технологічних ризиків включають:

– впровадження нових технологій та цифрових платформ у митну діяльність — супроводжується організаційними, технічними та кадровими викликами. Автоматизовані системи управління ризиками, електронний документообіг, цифрові митні коридори та інтегровані бази даних потребують значних інвестицій, перепідготовки персоналу та адаптації існуючих процедур. У період переходу можливі збої в роботі систем, помилки операторів, неповна інтеграція з іншими державними реєстрами, що створює ризик некоректного прийняття рішень або пропуску ризикових вантажів;

– загрози кібербезпеки та можливість хакерських атак на митні інформаційні системи — є одним із найсерйозніших технологічних ризиків. Митні системи містять конфіденційні дані про переміщення товарів, учасників ЗЕД, митні платежі та контрольні рішення. Їхнє несанкціоноване використання або втручання з боку зловмисників може призвести до витоку інформації, підробки документів, блокування роботи систем чи навіть створення штучних ризикових профілів для дискредитації суб'єктів господарювання. Тому забезпечення високого рівня кібербезпеки є необхідною умовою функціонування сучасної митної адміністрації.

Для ефективного управління технологічними ризиками необхідно системно вдосконалювати інформаційну інфраструктуру, регулярно проводити аудит безпеки систем, впроваджувати механізми резервного копіювання та аварійного відновлення. Особлива увага має приділятися підготовці персоналу — навчання щодо безпечного використання цифрових інструментів, виявлення

ознак фішингу та дотримання внутрішніх регламентів доступу до даних. Також важливо забезпечувати поетапне впровадження нових технологій із передбачуваним періодом тестування та підтримки з боку розробників.

Ризики в митній справі є невід'ємною складовою сучасної системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та безпеки переміщення товарів через митний кордон. Вони охоплюють широке коло потенційних загроз, які можуть призвести до порушення митного законодавства, недоплати бюджетних коштів, підриву довіри до митної системи та загроз для національної безпеки. Серед найбільш значущих — ризики, пов'язані з ухиленням від сплати митних платежів, які безпосередньо впливають на фінансову стійкість держави та економічну рівність учасників зовнішньоекономічної діяльності. Фінансові ризики також включають збитки від валютних коливань, нестабільності митних ставок та значного фінансового навантаження на бізнес, особливо малі та середні підприємства. Операційні ризики, зумовлені порушеннями процедурного порядку, технічними збоями чи людським фактором, можуть призводити до помилкового пропуску небезпечних вантажів або надмірних затримок легітимних поставок. У цих умовах ефективно управління ризиками стає стратегічним завданням, спрямованим на забезпечення балансу між високим рівнем контролю, економічною безпекою, прозорістю митних операцій та мінімізацією адміністративних бар'єрів для добросовісного бізнесу.

1.2 Особливості побудови системи управління ризиками в митній справі

Сучасна митна справа є складною та багатофункціональною сферою державного управління, що постійно піддається впливу різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників. Її функціонування супроводжується високим рівнем невизначеності, пов'язаним із особливостями міжнародної торгівлі, динамікою законодавчого регулювання, технічною складністю контролю та геополітичною напруженістю. У цих умовах митна система стикається з

широким спектром ризиків, які можуть порушити фіскальну дисципліну, підірвати національну безпеку або ускладнити легітимні зовнішньоекономічні операції. До таких ризиків належать законодавчі, фінансові, операційні, споживчі, геополітичні та технологічні аспекти, кожен із яких має потенційно серйозні наслідки для ефективності митного контролю та стабільності економіки.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває формування та вдосконалення системи управління ризиками в митній сфері. Така система виступає ключовим інструментом забезпечення балансу між високим рівнем контролю та мінімізацією адміністративних бар'єрів для добросовісного бізнесу. Вона дозволяє системно ідентифікувати потенційні загрози, оцінювати їхню ймовірність та наслідки, розробляти проактивні заходи щодо їх нейтралізації та забезпечувати постійний моніторинг стану ризикових факторів. Ефективна система управління ризиками сприяє не лише підвищенню фіскальної відповідальності, а й підсиленню довіри до митної адміністрації, зниженню корупційних ризиків та забезпеченню безпеки переміщення товарів. У подальшому аналізі розглянуто ключові елементи цієї системи та її значення для держави та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Система управління ризиками в митній справі охоплює сукупність організаційних, методичних та технологічних заходів, спрямованих на виявлення, аналіз, мінімізацію та контроль ризиків, пов'язаних із зовнішньоекономічними операціями та функціонуванням митного кордону. Основні компоненти такої системи включають:

– аналіз ризиків — перший етап, який передбачає систематичне виявлення та оцінювання потенційних загроз, що можуть виникнути в процесі митного оформлення. Цей аналіз охоплює всі ключові групи ризиків: законодавчі (порушення норм), фінансові (недоотримання платежів), операційні (помилки в документах), споживчі (небезпечні товари), геополітичні (санкції, конфлікти) та технологічні (збої в системах). На основі отриманих даних формується ризиковий профіль окремих операцій, учасників чи маршрутів;

– планування управління ризиками — етап, на якому на підставі результатів аналізу розробляються стратегії та конкретні заходи щодо зниження рівня ризику. Це включає впровадження внутрішніх регламентів, формування ризикових правил, визначення пріоритетів контролю та розподіл ресурсів. Плани повинні бути гнучкими, щоб враховувати зміни в зовнішньому середовищі та нові схеми ухилення від контролю;

– моніторинг та контроль — передбачає постійне спостереження за станом митних операцій, оцінку ефективності застосовуваних заходів та виявлення відхилень від запланованих показників. Цей елемент забезпечується шляхом регулярних перевірок, аудитів, аналізу статистичних даних та роботи інформаційних систем, таких як САМР. Моніторинг дозволяє вчасно виявляти нові загрози та коригувати підхід до управління ризиками;

– реагування на ризики — полягає у прийнятті оперативних управлінських рішень у разі виявлення реальних або потенційних загроз. Це може включати посилення контролю за конкретними вантажами, тимчасове призупинення операцій, ініціювання розслідувань або взаємодію з іншими контролюючими органами. Швидке та адекватне реагування є запорукою мінімізації шкоди від реалізованих ризиків;

– навчання та підготовка персоналу — є фундаментальним компонентом системи, оскільки ефективність управління ризиками значною мірою залежить від кваліфікації працівників митних органів. Постійне підвищення кваліфікації, навчання сучасним методам аналізу, роботі з інформаційними системами та розпізнаванню нових схем порушень забезпечує стабільність та адаптивність митної системи.

Система управління ризиками в митній справі спрямована на забезпечення стабільності, передбачуваності та ефективності зовнішньоекономічних операцій, мінімізацію фінансових втрат держави та підтримку високого рівня довіри з боку споживачів, бізнесу та міжнародних партнерів. У сучасних умовах глобалізації та підвищеної геополітичної напруженості така система є невід’ємною умовою успішної інтеграції країни до світової економіки, оскільки дозволяє забезпечити

баланс між ефективним контролем та спрощенням процедур для легального бізнесу. Вона забезпечує проактивне виявлення потенційних загроз, їхню оцінку та впровадження адекватних заходів, спрямованих на попередження порушень митного законодавства та захист національних інтересів.

Відповідно до положень Митного кодексу України, управління ризиками визначається як «робота митних органів з аналізу ризиків, виявлення та оцінки ризиків, розроблення та практичної реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків, оцінки ефективності та контролю застосування цих заходів» [30]. Це визначення закладає основу для ризик-орієнтованого підходу, який передбачає не просто реактивне реагування на виявлені порушення, а систематичну, проактивну діяльність митних органів, спрямовану на прогнозування та запобігання загрозам.

Згідно з цим підходом, управління ризиками в митній сфері є багатоетапним, структурованим процесом, що охоплює всі ключові фази — від ідентифікації потенційних джерел небезпеки до оцінки їхньої значущості, розроблення стратегічних та тактичних заходів, їхньої практичної реалізації та подальшого моніторингу ефективності. Особлива увага приділяється не лише впровадженню контролюючих механізмів, а й постійному аналізу їхнього функціонування, що дозволяє вчасно виявляти слабкі місця, коригувати підходи та адаптувати систему до нових викликів. Такий циклічний характер управління ризиками забезпечує його динамічність, гнучкість та відповідність сучасним реаліям.

Таким чином, управління ризиками у митній практиці України виступає комплексним інструментом, який інтегрує аналітичні, організаційні та технологічні компоненти. Воно не обмежується виключно фіскальними або контролюючими функціями, а охоплює широке коло завдань — від забезпечення економічної безпеки до підтримки конкурентоспроможності національного бізнесу. Саме тому цей підхід розглядається як ключовий механізм забезпечення ефективності, прозорості та законності в діяльності митних органів, а також

відповідності їхньої роботи міжнародним стандартам, зокрема рекомендаціям Всесвітньої митної організації (WCO).

Система управління митними ризиками в Україні ґрунтується на чітко визначених стратегічних цілях, спрямованих на підвищення ефективності, прозорості та безпеки митних операцій. Згідно з чинним митним законодавством, реалізація цієї системи має комплексний характер і орієнтована на забезпечення фіскальної дисципліни, національної безпеки та конкурентоспроможності в умовах міжнародної торгівлі. Основними цілями застосування системи управління ризиками є:

- профілактика, прогнозування та виявлення потенційних порушень митного законодавства України — полягає у переході від реактивного до проактивного контролю. Замість масової перевірки всіх операцій митні органи зосереджуються на аналізі даних, виявленні аномалій та передбаченні можливих схем ухилення від митних зобов'язань. Використання ризикових моделей та аналітичних інструментів дозволяє своєчасно виявляти підозрілі угоди, що значно підвищує ефективність контролю та зменшує ймовірність недоплати митних платежів;

- оптимізація використання ресурсів митних органів шляхом концентрації на пріоритетних ризикових напрямках — забезпечує раціональне розподілення обмежених кадрових, технічних та часових ресурсів. Система дозволяє класифікувати операції за рівнем ризику, що дає змогу зосередити інтенсивний контроль на високоризикових випадках, тоді як низькоризикові операції проходять спрощені процедури. Це сприяє підвищенню продуктивності митних служб без компрометації рівня безпеки;

- захист національних інтересів, зокрема національної безпеки, громадського здоров'я, життя та здоров'я тварин і рослин, охорони навколишнього середовища та прав споживачів — є однією з ключових функцій митного контролю. Система управління ризиками дозволяє вчасно виявляти товари, що становлять загрозу для здоров'я (наприклад, контрафактна продукція,

ліки, харчові продукти без відповідних сертифікатів), а також заборонені чи обмежені товари, які можуть бути використані з метою підриву безпеки держави;

– прискорення митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України — спрямоване на підвищення конкурентоспроможності національної економіки та полегшення умов для добросовісних учасників зовнішньоекономічної діяльності. Шляхом використання ризикових профілів, преференційних процедур (наприклад, «зелений коридор») та електронного документообігу система забезпечує швидке проходження легальних вантажів, що сприяє зменшенню логістичних витрат і підвищенню інвестиційної привабливості країни.

Ці цілі у сукупності підтверджують стратегічну важливість системи управління митними ризиками для функціонування митної адміністрації України. Вони забезпечують баланс між необхідністю ефективного контролю та необхідністю підтримки легальної торгівлі, що робить цю систему важливим інструментом забезпечення фінансової стійкості, економічної безпеки та відповідності міжнародним стандартам.

Актуальність методології виявлення потенційних митних ризиків та оцінки їхнього впливу постійно зростає серед митних адміністрацій різних країн. Ця тенденція зумовлена необхідністю забезпечення високого рівня контролю за переміщенням товарів через митний кордон у контексті зростання обсягів міжнародної торгівлі, ускладнення логістичних ланцюгів та посилення загроз національній безпеці. Ефективне передбачення та нейтралізація ризикових подій стають пріоритетом для держав, що сприяє активному розвитку та впровадженню систем управління митними ризиками на національному рівні та їх гармонізації в міжнародному масштабі.

Аналіз «Рамкових стандартів безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі», прийнятих Всесвітньою митною організацією (WCO) у 2005 році [49], дозволяє виділити два ключових елементи, які стали основою для формування сучасного підходу до управління ризиками в митній сфері:

– міжнародна співпраця митних адміністрацій на основі договірних засад — цей елемент передбачає встановлення двосторонніх та багатосторонніх угод між країнами з метою обміну інформацією, узгодження процедур та спільного реагування на транснаціональні загрози. Такий підхід сприяє формуванню єдиних стандартів ідентифікації ризиків, підвищує прозорість митних процесів та зменшує ймовірність використання територій зі слабким контролем як транзитних коридорів для контрабанди чи інших незаконних операцій. Уніфікація методологій дозволяє забезпечити безперервність контролю на всьому шляху руху вантажу;

– партнерство між митними органами та бізнес-середовищем — передбачає конструктивну взаємодію з учасниками зовнішньоекономічної діяльності, засновану на довірі, прозорості та обміні інформацією. Цей принцип лежить в основі концепції авторизованого економічного оператора (АЕО), коли добросовісні компанії отримують преференції у вигляді спрощених процедур у обмін на високий рівень відповідальності та відкритість. Така співпраця дозволяє митним службам краще розуміти логістику бізнесу, точніше оцінювати ризики та ефективніше розподіляти свої ресурси.

Таким чином, розвиток систем управління митними ризиками ґрунтується на двох фундаментальних засадах — міжнародній стандартизації та стратегічному партнерстві. Саме ці принципи забезпечують інтегрований підхід до контролю, який дозволяє поєднувати високий рівень безпеки з полегшенням процедур для легального бізнесу. Їх реалізація сприяє підвищенню ефективності митних операцій, зменшенню адміністративних бар'єрів та посиленню глобальної торгової безпеки як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Такий підхід до управління митними ризиками має чітко виражені переваги, оскільки спрямований на формування єдиних, стандартизованих механізмів, які спрощують ідентифікацію, оцінювання та оперативне реагування на потенційно небезпечні вантажі. Уніфікація процедур дозволяє забезпечити передбачуваність митного контролю, що є важливим фактором для бізнесу, особливо для суб'єктів, які здійснюють міжнародну торгівлю. Крім того, така

стратегія створює необхідний рівень правової та економічної безпеки для підприємців, діючих у глобальному масштабі, зменшуючи ризики затримок, штрафів та втрат. Проте слід зазначити, що міжнародні стандарти носять загальний характер і потребують глибокої адаптації до національних умов, інституційної структури, рівня цифровізації та специфіки зовнішньоекономічних потоків кожної окремої держави.

У межах «першої опори» Рамкових стандартів WCO, спрямованої на забезпечення безпеки, визначено комплекс ключових елементів, які мають стати основою для побудови ефективної системи управління ризиками. Серед них — інтегроване управління ланцюгом постачань, що дозволяє відстежувати вантаж на всьому шляху руху; право на інспекцію товарів у будь-якій точці маршруту; застосування передових технологій (рентген, сканери, системи GPS) для підвищення точності контролю; систематичне управління ризиками на основі аналізу даних; цілеспрямований відбір вантажів або контейнерів із підвищеним рівнем ризику; впровадження превентивних електронних інформаційних систем для збору даних ще до прибуття вантажу; використання комунікаційних стратегій для обміну інформацією між адміністраціями; встановлення критеріїв оцінювання ефективності контрольних заходів; регулярний аудит безпеки та підтримання високих етичних стандартів серед персоналу. Особлива увага приділяється забезпеченню безпеки вантажів протягом усього періоду транспортування, включаючи транзитні операції.

Друга опора Рамкових стандартів акцентує увагу на партнерстві між митними органами та бізнес-середовищем і включає такі аспекти, як довірлива взаємодія, уповноваження добросовісних операторів (АЕО), використання сучасних технологій, ефективна комунікація та полегшення митних процедур для перевірених учасників ЗЕД. Ця сукупність принципів підкреслює, що сучасна митна адміністрація повинна поєднувати жорсткий контроль з послабленням регуляторного тиску на добросовісний бізнес, що сприяє зростанню конкурентоспроможності національної економіки.

Фундаментальним елементом оптимізації управління митними ризиками є колаборативна взаємодія між митними органами різних країн та комерційними суб'єктами. Цей підхід передбачає активне залучення всіх зацікавлених сторін до процесу розробки, впровадження та вдосконалення ризикових механізмів. Інтеграція досвіду митних установ, логістичних компаній, виробників та імпортерів дозволяє створювати більш гнучкі, адаптивні та реалістичні моделі управління ризиками. При цьому система повинна бути узгоджена з глобальними практиками, що забезпечує її сумісність із міжнародними стандартами та сприяє підвищенню загальної безпеки та ефективності міжнародної торгівлі.

Особливе значення в історії розвитку міжнародного ризик-менеджменту має презентація у червні 2011 року Всесвітньою митною організацією Компендіуму з управління ризиками. Цей документ став важливим кроком у стандартизації підходів до ризик-менеджменту в митній сфері, оскільки запропонував всебічну, структуровану методологію, засновану на міжнародних стандартах ISO 31000:2009 [49]. Компендіум деталізує етапи управління ризиками — від ідентифікації та оцінювання до розроблення заходів та моніторингу їхньої ефективності. Крім теоретичних засад, у ньому наведено практичні інструкції, методи аналізу, приклади застосування ризикових моделей та рекомендації щодо інтеграції ризик-менеджменту в повсякденну діяльність митних адміністрацій. Це зробило Компендіум ключовим інструментом для країн, які прагнуть побудувати сучасну, проактивну та стандартизовану систему управління митними ризиками.

По суті, міжнародний стандарт ISO 31000:2009 закладає методологічну основу для інтеграції системного управління ризиками в діяльність митних адміністрацій, розглядаючи його як інноваційний, проактивний підхід до забезпечення ефективності та безпеки. Цей стандарт надає загальну рамку для ідентифікації, аналізу, оцінювання та контролю ризиків, що дозволяє адаптувати його положення до специфіки митної сфери. Всесвітня митна організація (WCO), орієнтуючись на ці принципи, систематично вдосконалює свої підходи до ризик-

менеджменту, роблячи акцент на розвитку концепції «розумних кордонів» — інтелектуальних, технологічно оснащених митних переходів, які забезпечують високий рівень контролю та одночасно сприяють полегшенню міжнародної торгівлі, подорожей та транспортних потоків [48, с. 269]. Такий підхід дозволяє поєднувати національну безпеку з економічною ефективністю, що є пріоритетом сучасних митних адміністрацій.

Як повноправний член Всесвітньої митної організації, Україна активно інтегрує міжнародні стандарти у власну митну практику, що сприяє гармонізації її процедур з європейськими та глобальними нормами. На сьогодні система управління ризиками в митній справі України не лише відповідає світовим тенденціям, а й постійно розвивається, демонструючи підвищену ефективність у виявленні порушень, оптимізації ресурсів та забезпеченні безпечного переміщення товарів.

Серед ключових міжнародних документів, що формують нормативно-методологічну базу ризик-менеджменту в митній сфері України, особливе значення мають наступні регулятивні акти:

- асоціаційна угода між Україною та Європейським Союзом — відіграє стратегічну роль у процесі реформування митної сфери, сприяючи синхронізації національних процедур з європейськими стандартами. Ця угода передбачає поступове створення глибокого та всеосяжного вільного торговельного району, що вимагає від України впровадження сучасних механізмів контролю, зокрема ризик-орієнтованого підходу;

- глобальна конвенція про спрощення та уніфікацію митних процедур (Кіотська конвенція) — встановлює міжнародні стандарти щодо оптимізації митних операцій, зменшення адміністративних бар'єрів та підвищення прозорості. Її положення закладають основу для створення ефективної та передбачуваної митної системи, заснованої на довірі та спрощених процедурах для добросовісних учасників ЗЕД;

- угода про спрощення торговельних процедур Світової організації торгівлі (СОТ) — визначає обов'язки країн-учасниць щодо прозорості,

швидкості та передбачуваності митного оформлення. Ця угода сприяє скороченню часу проходження кордону, мінімізації документаційних вимог та впровадженню автоматизованих систем, що є важливим елементом ризик-менеджменту.

– Митний кодекс Європейського Союзу — служить важливим орієнтиром для України у формуванні сучасної системи управління ризиками. Він містить детальні положення щодо аналізу ризиків, використання аналітичних інструментів, взаємодії з іншими органами та застосування преференцій для авторизованих операторів, що відповідає світовим практикам;

– рамкові стандарти безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі Всесвітньої митної організації — надають комплексний підхід до забезпечення безпеки ланцюгів постачання та одночасного спрощення процедур для легального бізнесу. Ці стандарти є основою для розвитку національних систем управління ризиками та міжнародної співпраці;

– компендіум з управління ризиками Всесвітньої митної організації — містить детальну методологію, практичні рекомендації, приклади застосування ризикових моделей та інструментів оцінювання. Цей документ є ключовим інструментом для навчання, планування та впровадження ефективного ризик-менеджменту в митних адміністраціях різних країн, зокрема в Україні [41].

Загалом, інтеграція цих міжнародних документів у національну правову та організаційну практику сприяє підвищенню ефективності, прозорості та безпеки митного контролю в Україні, забезпечуючи її відповідність світовим стандартам та підтримуючи інтеграційні процеси у європейському та глобальному контекстах.

Ці міжнародні документи формують нормативну основу для розробки та вдосконалення системи управління митними ризиками в Україні, сприяючи узгодженню національних процедур із міжнародними стандартами.

На стратегічному рівні процес управління митними ризиками в Україні передбачає формування та ведення Реєстру ризиків. Цей документ забезпечує систематичну ідентифікацію та оцінку ключових ризиків, пов'язаних із митними

та нетарифними аспектами зовнішньоекономічної діяльності, і є важливим інструментом стратегічного планування в сфері митного контролю.

На тактичному рівні Державна митна служба України реалізує конкретні заходи з управління ризиками, використовуючи інструменти автоматизації та комбіновані контрольні процедури. Особлива увага приділяється впровадженню Системи управління ризиками (СУР), що сприяє ефективному виявленню та зниженню потенційних загроз [14].

У контексті цифровізації в Україні активно застосовується автоматизована система аналізу та управління ризиками, яка є ключовим елементом сучасного митного регулювання. Використання інформаційних технологій значно підвищує точність та оперативність аналітичних процесів. «Автоматизована система аналізу та управління ризиками (АСАУР) відіграє вирішальну роль у процесі оцінки ризиків, пов'язаних з митними деклараціями, та надає рекомендації митним органам щодо необхідності перевірки та контролю законності зовнішньоекономічних операцій» [48, с. 271].

АСАУР забезпечує автоматичну оцінку ризиків для кожної митної декларації. Щомісяця модулі системи аналізують приблизно 200 тисяч митних декларацій, 290 тисяч комерційних і 1,26 мільйона пасажирських транспортних засобів, що перетинають державний кордон через наземні пункти пропуску. На даний момент у трьох модулях АСАУР функціонує понад 100 алгоритмів оцінки ризиків (профілів ризику), більше 400 підалгоритмів, а також використовується понад 80 тисяч комбінацій ризикових індикаторів разом із значною кількістю «орієнтувань», сформованих на основі оперативної інформації.

Важливим етапом розвитку системи стало початкове впровадження регіонального ризик-менеджменту та затвердження Порядку роботи з модулем «Конструктор профілів ризику АСМО „Інспектор“» на початку 2016 року [46], що надало можливість працівникам митних органів розробляти регіональні профілі ризику. Це значно підвищило гнучкість системи та розширило її аналітичні можливості.

Істотним кроком стало затвердження Кабінетом Міністрів України Стратегії розвитку системи управління ризиками в митному контролі до 2022 року [43] та плану її реалізації [43]. У документі визначено ключові напрями, спрямовані на модернізацію митного контролю. Наявність такого стратегічного плану свідчить про системний підхід держави до впровадження сучасних і інноваційних механізмів митного адміністрування.

Основні пріоритети Стратегії узгоджуються з концепцією «сма́рт»-митниці, запровадженою в Україні в 2019 році [51]. Ця концепція передбачає трансформацію митного контролю за рахунок використання передових технологій. Її основу становить інтелектуальна система управління ризиками, централізований портал видачі дозвільних документів (понад 31 дозвіл), електронне декларування, управління ланцюгами поставок, постмитний контроль та аудит. До технічних засобів контролю належать відеоспостереження, автоматичне зчитування номерів транспортних засобів, ваговимірвальні системи та дослідницьке сканування. Такий комплексний підхід сприяє підвищенню ефективності, прозорості та надійності митного контролю.

Одним з ключових завдань для підрозділів управління ризиками митниць при впровадженні інтегрованої системи управління ризиками є проведення онлайн-моніторингу для перевірки дотримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності і громадянами вимог законодавства щодо переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон України. Цей процес включає автомобільні пункти пропуску через митний кордон та інші місця, де проводяться митні процедури, і може вимагати використання систем відеоспостереження (СВС) [48, с. 272].

Відеофіксація виконання окремих митних процедур має стати важливим засобом верифікації результатів митного контролю. Проте для ефективного впровадження СВС у всіх місцях проведення митних формальностей необхідно нормативно-правове врегулювання цього питання. Оскільки право власності на СВС переважно належить приватним власникам територій, включаючи зони

митного контролю, винятком є пункти пропуску на державному кордоні. Тому створення правового регулювання щодо віддаленого відеодоступу в режимі реального часу до ДФС та відповідної митниці, збереження архівів відеозображень, встановлення технічних вимог до СВС та програмного забезпечення, а також розв'язання інших пов'язаних питань щодо експлуатації СВС повинно бути чітко визначено на законодавчому рівні [53, с. 112]. Такий крок допоможе забезпечити ефективну роботу митниць та покращити контроль за виконанням митних процедур.

Впровадження таргетингу в практичну роботу митниць є значущим кроком у напрямку удосконалення митної системи. На додачу до необхідного матеріально-технічного забезпечення, ефективної роботи систем відеоспостереження (СВС), регіонального профілювання митних ризиків та розширення штатів підрозділів управління ризиками, створення регіональних таргетинг-центрів визначається як інноваційна перспектива для подальшого розвитку митниць.

Сутність цього підходу полягає у створенні митними органами спеціалізованих центрів, спрямованих на здійснення таргетингу на регіональному рівні. Такий підхід дозволив би більш цілеспрямовано використовувати наявні ресурси та зосередити зусилля на виявленні та перевірці високоризикових операцій, забезпечуючи підвищену точність та індивідуалізацію контролю.

Створення регіональних таргетинг-центрів також має потенціал сприяти підвищенню рівня координації між митницями, ефективному обміну оперативною інформацією та накопиченню профільного досвіду. Це сприятиме формуванню більш гнучкої, адаптивної та відповідальної митної системи, здатної оперативно реагувати на зміни у міжнародній торгівлі та виклики сучасного бізнес-середовища.

Підсумовуючи, система управління ризиками в митній службі України, реалізована через Автоматизовану систему аналізу та управління ризиками (АСАУР), відіграє ключову роль у підвищенні ефективності митного контролю,

забезпеченні законності та безпеки зовнішньоекономічних операцій. Завдяки використанню автоматизованих алгоритмів, постійному оновленню ризикових профілів та адаптації до регіональних особливостей, АСАУР стає основним інструментом митного нагляду. Система сприяє зниженню рівня порушень, прискоренню митного оформлення та підвищенню ефективності контролю за переміщенням товарів через державний кордон України.

1.3. Методи ідентифікації та оцінювання митних ризиків

Ефективне управління ризиками в митній сфері ґрунтується на системному виявленні, аналізі та оцінці потенційних загроз, які можуть порушити законність, фіскальні інтереси та національну безпеку. У сучасних умовах глобалізації міжнародної торгівлі, цифровізації логістичних процесів та підвищеної динаміки загроз, традиційні підходи до контролю втрачають свою ефективність. Тому митні адміністрації усього світу все більше переходять до ризик-орієнтованого підходу, передбаченого міжнародними стандартами Всесвітньої митної організації (WCO), який ґрунтується на використанні аналітичних інструментів для концентрації обмежених ресурсів на найбільш ризикових напрямках діяльності [93].

Центральними етапами процесу управління ризиками є ідентифікація та оцінювання митних ризиків. Ідентифікація — це систематичне виявлення потенційних джерел загроз, які можуть призвести до порушення митного законодавства, недоплати платежів або незаконного переміщення товарів. Оцінювання — це визначення рівня ризику шляхом аналізу ймовірності його реалізації та потенційної шкоди [27]. Ці етапи є передумовою для подальшого прийняття управлінських рішень щодо контролю, моніторингу або мінімізації загроз.

Ідентифікація митних ризиків — це проактивний процес, спрямований на виявлення аномалій, підозрілих патернів поведінки учасників зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) та потенційних схем ухилення від

контролю. Згідно з Руководством WCO з управління ризиками, ідентифікація має бути базованою на даних, системною та інтегрованою з іншими інформаційними системами [93].

У практиці митних адміністрацій використовують комплекс методів ідентифікації, які можна класифікувати за різними критеріями. До найбільш поширених належать:

- аналітичні методи — використання бізнес-аналітики, фінансового аналізу, сценарного моделювання;
- статистичні методи — порівняння поточних показників з історичними даними, виявлення відхилень;
- експертні методи — залучення досвіду аналітиків, митних ревізорів, розвідників;
- технологічні методи — застосування систем штучного інтелекту, машинного навчання, автоматизованих систем аналізу.

Особливе значення в сучасних умовах має інтеграція методів — поєднання людського досвіду з алгоритмічною обробкою даних. Наприклад, у Європейському Союзі система CRMS (Customs Risk Management System) поєднує аналіз даних з експертними правилами, що дозволяє формувати ризикові профілі для окремих угод, учасників чи маршрутів [3].

В Україні ключовим інструментом ідентифікації є Система автоматизованого митного ризику (СAMP), яка функціонує в межах Інформаційної системи митних органів (ІСМО). СAMP аналізує митні декларації, застосовує ризикові правила («хіти») та направляє підозрілі події на перевірку. За даними Державної митної служби України, у 2023 році за допомогою СAMP було виявлено понад 150 тис. ризикових подій, що призвело до додаткового виявлення митних платежів на суму понад 20 млрд грн [6].

Незважаючи на технічний прогрес, людський фактор залишається критичним. Аналітики ризиків повинні інтерпретувати результати, уникати

помилкових спрацьовувань (false positives) та постійно оновлювати базу ризикових ознак.

Порівняльна характеристика методів ідентифікації митних ризиків наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 — Порівняльна характеристика методів ідентифікації митних ризиків

Метод	Опис	Переваги	Недоліки	Приклад застосування
Експертні методи	Використання досвіду фахівців (мозковий штурм, метод Дельфі)	Гнучкість, виявлення нових схем	Суб'єктивність, низька відтворюваність	Аналіз нових схем ухилення від митних платежів
Статистичні методи	Аналіз історичних даних, виявлення відхилень	Об'єктивність, масштабованість	Вимагають великої бази даних	Виявлення заниженої вартості товарів
Аналітичні методи	SWOT, PEST, фінансовий аналіз	Глибока оцінка системних ризиків	Трудомісткість, потреба в даних	Аналіз фінансової стійкості імпортера
Технологічні методи	Використання AI, ML, CAMP, CRMS	Висока швидкість, точність	Висока вартість, потреба в кадрах	Автоматичне виявлення підозрілих декларацій
Мережевий аналіз	Виявлення зв'язків між компаніями, особами	Виявлення організованих схем	Потреба в інтеграції даних	Виявлення «одноденок» через реєстр платників податків

Після ідентифікації наступним кроком є оцінювання рівня ризику, тобто визначення його значущості для митного контролю. Оцінювання передбачає визначення двох ключових параметрів:

- ймовірність реалізації загрози;
- потенційна шкода (фіскальна, безпечна, правова).

На основі цих параметрів формується матриця ризиків, яка дозволяє класифікувати загрози за рівнем: низький, середній, високий, дуже високий.

Такий підхід використовується у багатьох митних адміністраціях, зокрема в ЄС, Канаді, США [87].

Найпоширенішими методами оцінювання є:

- якісний аналіз — експертна оцінка на основі досвіду;
- кількісний аналіз — використання балів, індексів, статистичних моделей;
- сценарний аналіз — моделювання можливих наслідків;
- матричний підхід — комбінація ймовірності та шкоди.

У практиці Державної митної служби України оцінювання здійснюється шляхом ранжування ризикових подій, що виникають у САМР, з подальшим призначенням пріоритетів для контролю. Пріоритет визначається на основі важливості товару, країни походження, історії учасника ЗЕД та інших факторів.

Окреме місце в оцінюванні займають ризикові індикатори — конкретні ознаки, які свідчать про потенційну загрозу. Вони є основою для формування ризикових правил у системах автоматичного аналізу.

Таблиця 1.3.2 — Основні ризикові індикатори в митній справі

Категорія ризику	Ризиковий індикатор	Опис
Вартість	Знижена вартість товару	Вартість значно нижча за середньоринкову або UN Comtrade
Походження	Товари з країн, що підпадають під санкції	Наприклад, РФ, Білорусь без підтвердження походження
Товарна група	Товари підвищеної ризикової групи	Електроніка, автомобілі, фармацевтика, текстиль
Учасник ЗЕД	Новий імпортер без історії	Висока ймовірність використання «одноденки»
Маршрут	Зміна маршруту через треті країни	Можлива спроба транзитної підміни походження
Документи	Відсутність інвойсу або TIR	Підозра в неповноті або фальсифікації документів

Міжнародний досвід, зокрема країн ЄС, США, Канади, Сингапуру, демонструє ефективність інтегрованих систем управління ризиками.

Наприклад, у Німеччині використовується система ZOLLSTAR RISIKO, яка дозволяє проводити комплексний аналіз даних у реальному часі [82]. У Канаді — система Customs Targeting System (CTS), що використовує Big Data та AI для прогнозування ризиків [83].

Цей досвід має велике значення для України, особливо в умовах реформування митної системи та інтеграції з ЄС. Впровадження сучасних методів ідентифікації та оцінювання ризиків, заснованих на аналізі даних, міжвідомчому обміні та технологічній підтримці, є ключовим напрямом підвищення ефективності митного контролю.

Висновки до розділу 1.

У першому розділі було розглянуто теоретичні засади управління митними ризиками, що дало змогу окреслити їх економічну сутність, класифікацію та особливості побудови системи управління у сучасних умовах. Встановлено, що митні ризики є невід’ємною складовою економічних ризиків, проте мають специфіку, зумовлену міжнародно-правовим статусом кордону, фіскальною функцією митних органів та потребою забезпечення національної безпеки.

Аналіз наукових підходів дозволив виокремити об’єктивний та суб’єктивний аспекти розуміння митного ризику, а також показати їх взаємодоповнюваність у формуванні комплексної системи управління. Розглянуті визначення різних науковців свідчать про відсутність єдиного універсального трактування цього поняття, однак усі вони наголошують на ключовій проблемі – загрозі недоотримання бюджетних надходжень і підриву економічної стабільності держави.

Здійснена класифікація митних ризиків (законодавчі, фінансові, операційні, логістичні, споживчі, геополітичні та технологічні) дала змогу систематизувати основні джерела загроз і визначити напрями їх нейтралізації. Особливу увагу приділено фінансовим ризикам, адже саме вони безпосередньо впливають на фіскальну стійкість держави, а також технологічним і

геополітичним чинникам, які в сучасних умовах воєнного стану та цифровізації митних процедур набувають зростаючої актуальності.

Розглянуто також принципи формування системи управління ризиками, яка базується на проактивному аналізі загроз, оптимізації використання ресурсів, партнерстві з бізнесом та міжнародній співпраці. Зроблено висновок, що ефективна система управління митними ризиками є стратегічним інструментом забезпечення фіскальної дисципліни, економічної та національної безпеки, а також сприяє розвитку прозорих і конкурентоспроможних умов для зовнішньоекономічної діяльності.

2 УПРАВЛІННЯ МИТНИМИ РИЗИКАМИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Зовнішньоторговельні ризики України в умовах воєнного стану та їх вплив на митну систему.

Повномасштабне збройне вторгнення Росії на територію України спричинило глибокі системні зміни в економічній сфері, зокрема в зовнішній торгівлі та механізмах міжнародної взаємодії. Країна зазнала значних втрат у сфері людського капіталу, а також масштабного руйнування виробничої, транспортної та енергетичної інфраструктури. Бойові дії, що розгорталися на території шести областей України в квітні 2022 року, суттєво вплинули на функціонування зовнішньоекономічних зв'язків, спричинивши різке перерозподілення торговельних потоків, логістичні перебої та необхідність швидкої адаптації до нових умов. У результаті цього відбулися кардинальні зміни в обсягах та структурі зовнішньої торгівлі України, що вимагає нових стратегічних підходів до відновлення економічної стійкості.

До початку війни міжнародні організації, зокрема Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) та Світова продовольча організація (FAO), прогнозували позитивну динаміку зростання ролі України на світових ринках, особливо в секторі зернових та інших сільськогосподарських продуктів. Проте військовий конфлікт призвів до блокування традиційних експортних маршрутів, зокрема морських, що спричинило серйозні ускладнення у здійсненні зовнішньоторговельних операцій. Утрата доступу до Чорного та Азовського морів, пошкодження портової інфраструктури та зростання ризиків при транспортуванні товарів значно обмежили експортний потенціал країни. У цих умовах пріоритетними завданнями стали пошук альтернативних логістичних коридорів, розвиток транзитних можливостей через країни ЄС та формування нових торговельних партнерств, що спрямовані на відновлення стабільності зовнішньоекономічних відносин і підтримку національної економіки.

До війни Україна вже перебувала на шляху економічного відновлення після наслідків пандемії COVID-19. У 2020 році світова економіка переживала значний спад через обмеження виробництва та споживання, що призвело до зниження попиту на сировину та скорочення обсягів міжнародної торгівлі. Проте вже в 2021 році почався активний економічний відлік, супроводжуваний різким зростанням попиту на сировинні ресурси. Цей попит випереджав можливості виробників, що спричинило глобальне зростання цін на енергоносії, метали, харчову сировину та інші стратегічні товари.

Для України, яка має сировинно-орієнтовану модель економіки, така кон'юнктура стала чинником, що сприяє відновленню виробництва та зростанню експортних надходжень. У 2021 році номінальний обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) збільшився більш ніж на 3%, що свідчить про поступове відновлення економічної активності. У цей період зовнішньоекономічна сфера країни демонструвала позитивну динаміку: експорт зріс на 38%, імпорт — на 35% у порівнянні з 2020 роком. Проте водночас спостерігалось погіршення торговельного балансу — негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами збільшилося з 5,0 млрд до 5,2 млрд доларів США. Це пояснюється не лише загальним підвищенням імпортової активності, а й тим, що значні темпи зростання в 2021 році частково формувалися за рахунок низької бази порівняння, обумовленої пандемійним спадом 2020 року. Тому, попри високі відсотки приросту, реальний обсяг відновлення залишався обмеженим, а економіка залишалася вразливою до зовнішніх шоків, що згодом повністю проявилось під час військової агресії.

У 2022 році економіка України пережила глибоку кризу, спричинену повномасштабним військовим вторгненням та радикальною зміною геополітичного та економічного середовища. Ці події мали фундаментальний вплив на зовнішньоекономічну діяльність країни, суттєво трансформували торговельні потоки, логістичні маршрути та структуру митних ризиків. Загрози національній безпеці, окупація територій, знищення промислових об'єктів та інфраструктури призвели до масштабних перебоїв у здійсненні

зовнішньоекономічних операцій, що значно ускладнило функціонування митної системи.

Військова агресія призвела до фактичного припинення торгівлі через північний і східний кордони України, що спричинило різке скорочення експортних можливостей. Блокування морських портів, зокрема в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях, викликало обвал експортних обсягів, особливо в аграрному та металургійному секторах. Логістичні перешкоди, пошкодження транспортної інфраструктури та високий рівень безпекових загроз ускладнили переміщення товарів, створивши критичні умови для зовнішньої торгівлі. У цих умовах основним каналом здійснення зовнішньоекономічних операцій став західний кордон, через який проходить переважна більшість експортно-імпортних потоків. Проте цей напрямок виявився перенавантаженим, що призвело до черг, затримок та обмежень у пропускній здатності, що, у свою чергу, уповільнювало митне оформлення та збільшувало ризики порушень.

Ця ситуація спричинила значне погіршення торгівельного балансу. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами в 2022 році досягло 15,3 млрд доларів США, що майже втричі перевищує показник попереднього року. Основною причиною такого різкого зростання дефіциту стало збільшення обсягів імпорту, необхідного для підтримки життєдіяльності країни в умовах війни. Зокрема, значно зросли поставки паливно-енергетичних ресурсів, машин, устаткування, транспортних засобів та продукції хімічної промисловості, зумовлені потребами відновлення інфраструктури, забезпечення енергетичної безпеки та підтримки виробництва. У той же час експорт скоротився значно сильніше, ніж імпорт, що було обумовлено втратою доступу до традиційних ринків збуту та вибуховим зниженням виробничого потенціалу.

Як свідчать дані, наведені на рисунку 2.1, ще в 2021 році спостерігалася напружена ситуація у зовнішній торгівлі — імпорт перевищував експорт на 5,2 млрд доларів США. Проте в 2022 році, після блокади морських портів та окупації ключових промислових та сільськогосподарських регіонів, темпи скорочення експорту виявилися значно вищими, ніж темпи зменшення імпорту. Це призвело

до різкого збільшення негативного сальдо до 15,3 млрд доларів США. Крім того, загальний обсяг зовнішньоторговельного обороту скоротився на 37,7 млрд доларів США, або на 26,7 %, порівняно з попереднім роком. Таке скорочення торговельного потенціалу спричинило зменшення бази для нарахування митних платежів, що, у свою чергу, призвело до зростання фіскальних ризиків та збільшення навантаження на митні органи щодо оптимізації контролю в умовах обмежених ресурсів.

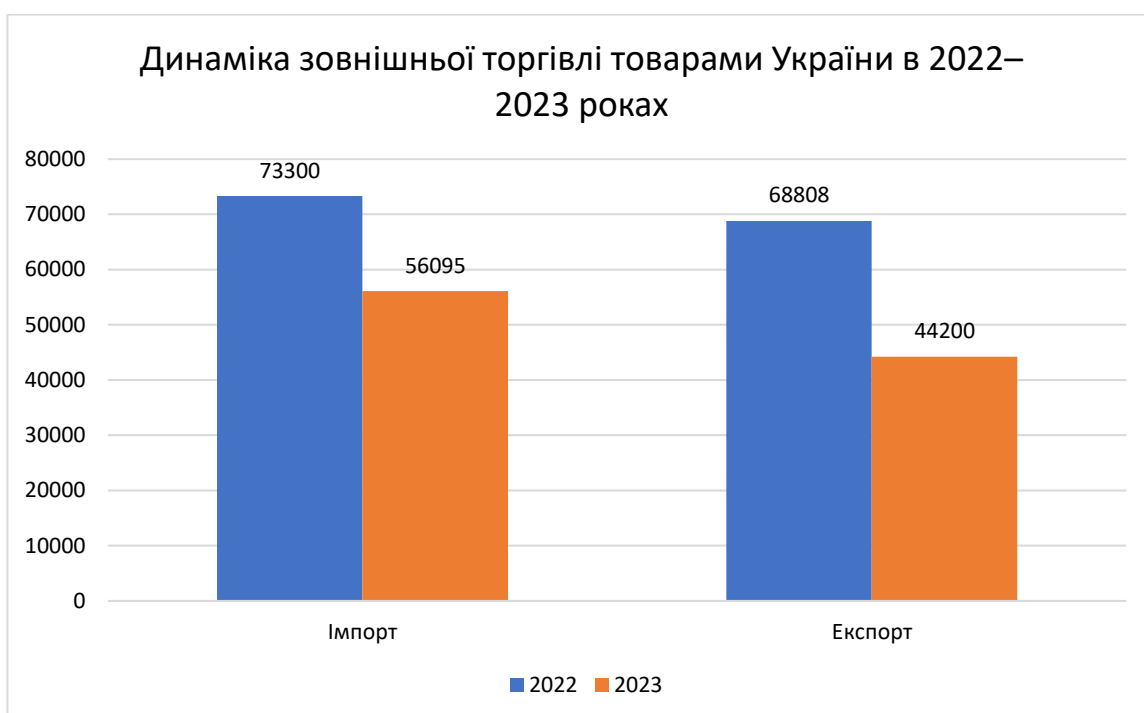

Рисунок 2.1 – Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України в 2022–2023 роках.

З початком повномасштабного військового конфлікту між Україною та Російською Федерацією у лютому 2022 року та блокадою українських морських портів, зокрема в Одеському, Миколаївському та Херсонському регіонах, було зафіксовано глибоке порушення зовнішньоторговельних потоків. Перші негативні наслідки вже у березні 2022 року виявилися у різкому падінні обсягів експорту до 5,2 млрд доларів США, що на 27 % нижче, ніж у попередньому місяці (Рисунок 2.2). Це було зумовлено втратою доступу до традиційних морських маршрутів, руйнуванням транспортної інфраструктури та

припиненням виробництва на окупованих територіях. Протягом другого кварталу 2022 року експорт залишався на критично низькому рівні — від 4,7 до 5,1 млрд доларів США щомісяця, що свідчить про системну дестабілізацію зовнішньоекономічної діяльності.

Рисунок 2.2 – Динаміка експорту товарів України у 2022–2024 роках

Перший поштовх до відновлення експортних обсягів відбувся у липні–серпні 2022 року, коли обсяги експорту зросли до 5,3–5,6 млрд доларів США. Це стало можливим завдяки запуску «збірного коридору» — спільної ініціативи України та країн Європейського Союзу, яка дозволила перенаправити товари через наземні пункти пропуску на західному кордоні. Особливо важливим кроком стала домовленість про «зерновий коридор», укладена 22 липня 2022 року між Україною, Туреччиною, ООН та Російською Федерацією. Ця ініціатива відкрила можливість вивозу сільськогосподарської продукції морським шляхом через Чорне море, що стало стратегічним проривом для українського експорту.

За період дії «зернового коридору» (липень 2022 – липень 2023 рр.) із українських портів було експортовано близько 16,2 млн тонн сільськогосподарської продукції, зокрема 7,4 млн тонн кукурудзи, 4,7 млн тонн пшениці, 997,6 тис. тонн олії і 256,2 тис. тонн соняшнику. За цей час було задіяно понад 615 суден, що значно полегшило логістичне навантаження на наземні коридори та сприяло збереженню Україною позицій на світових ринках зерна. Уже у вересні 2022 року обсяг експорту досяг 5,4 млрд доларів США, що стало найвищим показником другої половини року.

У 2023 році спостерігалось стабільне відновлення — щомісячний експорт зростав від 5,3 млрд доларів у січні до 6,7 млрд доларів у серпні. Це стало можливим завдяки поєднанню дії «збірного коридору», часткового використання морських маршрутів та розширення експортних угод із країнами Африки, Азії та Близького Сходу. Загальний обсяг експорту за 2023 рік склав 68,4 млрд доларів США, що на 15 % більше, ніж у 2022 році.

Однак у 2024 році тенденція до відновлення уповільнилася. Незважаючи на те, що помісячний експорт зберігався на рівні 5,0–5,7 млрд доларів США (найвищий — у вересні: 5,7 млрд), загальний обсяг за перші дев'ять місяців становив приблизно 47,7 млрд доларів, що свідчить про зниження темпів зростання. Це пов'язано з кількома факторами: вихід Росії з «зернової ініціативи» у липні 2023 року, посилення атак на портову інфраструктуру, а також введення країнами ЄС (Польща, Угорщина, Словаччина) обмежень на імпорт українського зерна, що призвело до перенавантаження альтернативних маршрутів.

Щодо імпорту, то його динаміка суттєво зазнала впливу повномасштабного військового конфлікту, що розпочався у лютому 2022 року. Хоча в 2021 році спостерігався стабільний рівень імпорту, який становив значну частину внутрішнього ринку та забезпечував потреби виробництва, енергетики та населення, вже з початку 2022 року ця тенденція була радикально порушена. Блокада українських морських портів, руйнування транспортної

інфраструктури, а також загрози безпеці логістичних маршрутів призвели до різкого скорочення обсягів імпорту.

Рисунок 2.3 – Динаміка зростання імпорту України у 2022-2024 роках

Особливо гостро спад відчувся в березні 2022 року, коли обсяг імпорту скоротився до 5,0 млрд доларів США, що на 34 % нижче, ніж у попередньому місяці, і майже на 50 % порівняно з січнем 2022 року (8,1 млрд доларів). Це було зумовлено припиненням морських поставок, перериванням залізничних сполучень через окуповані території та загальною нестабільністю в економіці. Протягом другого кварталу 2022 року імпорт залишався на низькому рівні — від 5,2 до 5,8 млрд доларів щомісяця, що свідчить про серйозні перебої в постачанні сировини, обладнання, палива та споживчих товарів.

Однак починаючи з червня 2022 року, спостерігалось поступове відновлення імпортних потоків. Зростання обсягів до 6,1–6,3 млрд доларів у липні–серпні стало можливим завдяки активізації «збірного коридору» через країни Європейського Союзу, розширенню можливостей наземного та залізничного транспорту, а також зростанню обсягів гуманітарних поставок. У

2023 році ця тенденція посилилася: щомісячний імпорт стабільно зростає, досягнувши пікового значення в 7,9 млрд доларів у серпні, що стало найвищим показником за останні роки. Загальний обсяг імпорту за 2023 рік склав 86,3 млрд доларів, що на 28,8 % більше, ніж у 2022 році.

У 2024 році імпорт залишається на високому рівні — від 6,0 до 7,1 млрд доларів щомісяця, що свідчить про стабілізацію логістичних потоків. Проте темпи зростання уповільнилися. Основними категоріями імпорту залишаються паливно-енергетичні ресурси, ліки, сільськогосподарська техніка, запасні частини та харчові продукти. Особливе навантаження створює імпорт військово-технічних засобів та матеріалів для відновлення інфраструктури, які все частіше фігурують у статистиці.

Підсумовуючи, слід зазначити, що скорочення загального обсягу зовнішньоторговельного обороту України внаслідок повномасштабної війни має істотний вплив на систему митного регулювання та сприяє зростанню митних ризиків. Зокрема, значне зниження обсягів імпорту, яке спостерігалось на початкових етапах конфлікту, призвело до скорочення бази для нарахування митних платежів, що безпосередньо вплинуло на фіскальні надходження до державного бюджету. Додатковим чинником зменшення митних надходжень стало впровадження тимчасових митних пільг для окремих категорій товарів, зокрема гуманітарних вантажів, товарів критичного призначення та відновлювальних матеріалів, що, хоча й було виправдано з точки зору національної безпеки та соціальної стабільності, ускладнило контроль та збільшило ризики їхнього зловживання.

Зміна структури імпортних потоків також виступає важливим чинником активізації митних ризиків. Перерозподіл пріоритетів у бік товарів з низькими або нульовими ставками мита — таких як ліки, харчові продукти, сільськогосподарська техніка — призводить до зниження середньої ефективної ставки оподаткування. Це, у свою чергу, зменшує потенціал митних надходжень навіть при зростанні фізичних обсягів імпорту. Крім того, диспропорції між ставками мита на різні товарні групи можуть стимулювати спроби маніпуляцій з

класифікацією товарів або заниженням їхньої вартості з метою отримання фінансової вигоди.

Окрему небезпеку становить можливе послаблення митного контролю в умовах воєнного стану, коли значна частина ресурсів та уваги державних інституцій зосереджена на безпечних та оборонних завданнях. Така ситуація може створювати благоприятний ґрунт для розвитку контрабанди, тіньових схем переміщення товарів та підпільної торгівлі, що загрожує не лише фіскальній стабільності, а й національній безпеці. Зокрема, існує ризик використання гуманітарних преференцій для легалізації комерційних операцій або переміщення товарів подвійного призначення.

Отже, скорочення зовнішньоторговельного обороту в умовах війни не лише зменшує митну базу, а й трансформує природу митних ризиків, роблячи їх більш комплексними та багаторівневими. У цьому контексті державі необхідно проявляти підвищену обережність при врегулюванні питань, пов'язаних із митними правилами, ставками мита та режимами пільгового оподаткування, щоб забезпечити баланс між гнучкістю контролю, підтримкою економіки та збереженням фінансової стійкості держави.

2.2 Практичні аспекти управління митними ризиками в Україні в надзвичайний період

Умови повномасштабного військового конфлікту в Україні обумовлюють необхідність швидкого та ефективного управління ризиками в митній сфері. У контексті тривалої агресії та постійних змін у зовнішньоекономічному середовищі стає критично важливим систематичний аналіз трансформацій у структурі зовнішньоторговельних потоків, зокрема змін в обсягах та номенклатурі експорту та імпорту. Ризики скорочення митних надходжень, зумовлені зниженням загального рівня імпорту та масштабним застосуванням митних пільг, залишаються актуальними та потребують постійного моніторингу та проактивного реагування з боку митних органів.

Ефективне управління ризиками в митній справі у надзвичайний період передбачає діяльність у режимі реального часу, що вимагає постійного оновлення аналітичних моделей, адаптації ризикових правил та гнучкого перерозподілу контрольних ресурсів. Особлива увага має приділятися швидкій реакції на зміни в торговельних маршрутах, зростання обсягів певних товарних груп або виникнення нових схем ухилення від митних платежів. Для забезпечення стабільності та ефективності митного контролю необхідно розробляти та впроваджувати спеціалізовані заходи, спрямовані на мінімізацію загроз безпеці, фіскальних втрат та порушень законодавства.

Ключовим чинником успішного управління ризиками є тісна взаємодія митних органів з іншими державними структурами — прикордонною службою, правоохоронними органами, Службою безпеки України, міністерствами економіки, охорони здоров'я та інфраструктури. Така координація дозволяє забезпечити оперативний обмін інформацією, інтеграцію аналітичних баз даних та прийняття узгоджених управлінських рішень, що є необхідним для протидії контрабанді, незаконному переміщенню товарів подвійного призначення та підпільній торгівлі.

У відповідь на виклики воєнного стану митна адміністрація разом із законодавчими органами розробила механізми тимчасових митних пільг, спрямованих на підтримку економіки, спрощення логістики та забезпечення постачання критично важливих товарів. Одним із ключових нормативних актів у цьому напрямі став Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» № 7190, прийнятий 24 березня 2022 року. Цей закон передбачає комплекс заходів, спрямованих на зниження адміністративного навантаження, прискорення митного оформлення та підтримку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Зокрема, законом передбачено звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що ввозяться на митну територію України в режимі імпорту, за умови їх призначення для задоволення життєво важливих потреб. Також він

передбачає «звільнення від ПДВ операцій з ввезення товарів на митну територію України для платників єдиного податку перших трьох груп, які сплачують податок за ставкою 2%» [44]. Ці положення сприяють спрощенню митних процедур, зниженню вартості імпорту та підвищенню доступності необхідних товарів, що має особливе значення в умовах обмежених ресурсів та підвищеної економічної вразливості.

Зазначений закон також передбачає повне звільнення від оподаткування ввезення транспортних засобів громадянами України, а також звільнення від сплати акцизного податку та ПДВ при ввозі транспортних засобів суб'єктами, які перебувають на спрощеній системі оподаткування. Ці положення спрямовані на підтримку населення, зокрема у разі втрати майна внаслідок бойових дій, а також на стимулювання відновлення приватного сектора. Крім того, деякі норми законодавства визначають особливості функціонування митних органів на період воєнного стану, зокрема зупинення певних процедур, спрощення контрольних механізмів та розширення повноважень для забезпечення оперативності митного оформлення.

Поряд із цим, у межах дії закону було впроваджено ряд додаткових митних та податкових пільг, спрямованих на підтримку ключових інституцій та населення:

- надання військовим та правоохоронним органам, Міністерству оборони, Збройним Силам України та добровольчим формуванням пільги щодо звільнення від сплати митних платежів при імпорті товарів, необхідних для виконання їхніх службових обов'язків [44]. Це сприяє швидкому та безперешкодному постачанню обладнання, техніки, засобів захисту та інших матеріалів, критичних для обороноздатності країни;

- спрощення порядку звільнення від ПДВ при ввозі медичних засобів, медичних виробів та допоміжних засобів. Зокрема, скасовано обов'язок одержання довідки від Міністерства охорони здоров'я чи уповноваженої особи щодо закупівлі. Також розширено перелік медичних засобів, які можуть бути закуплені в рамках реалізації державних програм та централізованих заходів у

сфері охорони здоров'я [44]. Це значно прискорює постачання ліків та медичного обладнання, особливо в умовах підвищеної потреби;

– запровадження спрощеного порядку митного декларування, який передбачає подання попередньої митної декларації з усією необхідною інформацією для оформлення товарів. Цей механізм доступний для зареєстрованих платників єдиного податку перших трьох груп (за винятком суб'єктів, які обрали сплату 3% податку на прибуток) [44]. Такий підхід сприяє прискоренню обробки вантажів та зниженню адміністративного навантаження на малі підприємства;

– призупинення перебігу строків, встановлених законодавством, на період дії воєнного стану. Зокрема, заборонено розпочинати нові перевірки в митній справі, призупинено вже розпочаті перевірки, а також заборонено надсилати акти про результати перевірок та податкові повідомлення-рішення [44]. Це тимчасове положення спрямоване на зменшення тиску на бізнес і створення умов для зосередження на основній діяльності в надзвичайний період.

21 червня 2022 року було прийнято два законопроекти, спрямовані на створення сприятливих умов для залучення масштабних інвестицій у промислове виробництво в Україні в умовах воєнного стану [39]. Першим із них є Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення інвестицій у промисловість», який передбачає надання податкових пільг учасникам індустріальних парків [12]. Зокрема, законом передбачено звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з ввезення нового обладнання на митну територію України для використання в переробній промисловості або науково-дослідній діяльності в межах індустріального парку. Важливою умовою застосування пільги є новизна обладнання — воно не повинно бути вживаним, а також має бути ввезеним не раніше, ніж за три роки до дати його митного оформлення. У разі відчуження такого обладнання раніше ніж через п'ять років після ввезення або використання не за призначенням, передбачено відновлення податкових зобов'язань із нарахуванням пені, що забезпечує цільове використання пільги.

Другим нормативним актом є Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо створення сприятливих умов для залучення інвестицій у промислове виробництво» [7], який передбачає звільнення від оподаткування прибутку на строк до десяти років для суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність виключно в межах індустріальних парків не менше 10 років. Цей механізм розрахований на довгострокову інвестиційну привабливість, стимулюючи іноземні та внутрішні інвестиції в модернізацію промисловості, створення нових робочих місць та технологічний розвиток країни. Разом ці законодавчі ініціативи формують комплексну стратегію підтримки промислового сектору, спрямовану на відновлення економіки та залучення інвестицій у надзвичайний період.

Впровадження митних та податкових пільг у контексті воєнного конфлікту розцінюється як своєчасна та необхідна реакція держави на форс-мажорні обставини. У короткостроковій перспективі ці заходи сприяли стабілізації імпорتنих потоків, забезпеченню критично важливими товарами як оборонний, так і соціальний сектори. З одного боку, пільги дозволили забезпечити силові структури, Збройні Сили України та добровольчі формування необхідним обладнанням, технікою та матеріалами без додаткового фінансового навантаження, що сприяло підвищенню обороноздатності держави. Звільнення від митних платежів на імпортовані військово-технічні засоби та супутнє майно значно знизило витрати на постачання, прискорило логістику та підвищило оперативність реагування.

З іншого боку, соціальна сфера також отримала суттєву підтримку. Спрощення режиму оподаткування при ввозі лікарських засобів, медичних виробів та допоміжного обладнання дозволило прискорити постачання до медичних закладів, забезпечити їх необхідними ресурсами для лікування поранених, а також підтримати систему охорони здоров'я в умовах підвищеної навантаженості. Це стало важливим елементом забезпечення громадської стійкості, підтримки населення та збереження національного здоров'я в умовах тривалого конфлікту.

У довгостроковій перспективі особливої уваги вимагають ризики, пов'язані із зниженням фіскального потенціалу держави через скорочення надходжень митних платежів та інших пов'язаних податків. Хоча застосування митних пільг у поточних умовах є виправданим та необхідним для забезпечення безперервного функціонування критично важливих секторів економіки, підтримки обороноздатності та доставки гуманітарної допомоги, ці заходи мають суттєві фінансові наслідки. У майбутньому вони можуть призвести до істотного скорочення доходної частини державного бюджету, що посилює фінансову напруженість і обмежує можливості уряду щодо фінансування пріоритетних соціальних програм, інфраструктурних проектів та реалізації стратегічних цілей відновлення країни. У цьому контексті особливо важливим є збалансований підхід до впровадження тимчасових митних послаблень, який передбачає не лише оперативне реагування на поточні виклики, а й прогнозування їхніх середньо- та довгострокових наслідків для фіскальної стабільності.

Впровадження широкого спектру митних пільг вже призвело до суттєвих втрат у доходах державного бюджету України, зокрема через зниження надходжень від податку на додану вартість, митних платежів та акцизного податку. Серед найбільш вагомих заходів — тимчасове скасування акцизного податку на пальне, зниження ставки ПДВ на пальне з 20% до 7%, а також повна відмова від стягнення митних платежів на паливно-мастильні матеріали, що постачаються для потреб Збройних Сил України та інших підрозділів, залучених до відсічі агресії. Ці зміни, хоча й обґрунтовані з точки зору національної безпеки та гуманітарних потреб, спричинили помітне уповільнення темпів приросту податкових надходжень за відповідними статтями бюджету в 2022 році порівняно з показниками 2021 року. Така тенденція свідчить про те, що тимчасові адаптації митної політики, навіть якщо вони мають винятковий характер, мають значний вплив на фіскальну рівновагу і вимагають комплексного моніторингу, оцінки ефективності та розробки механізмів

поступового виходу з надзвичайних режимів із мінімізацією ризиків для бюджетної системи.

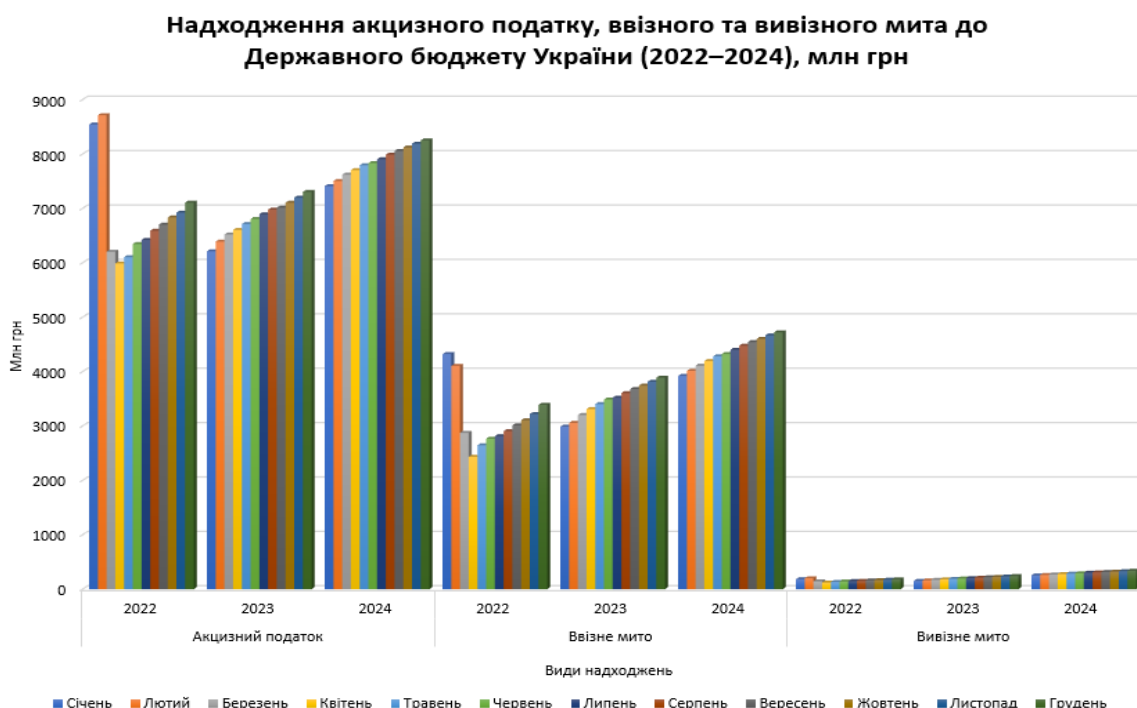

Рисунок 2.4. – Надходження акцизного податку, ввізного та вивізного мита до Державного бюджету України (2022–2024), млн. грн.

Дані Рисунку 2.4 свідчать, що в перші місяці війни — з березня по червень 2022 року — спостерігався різкий спад надходжень від акцизного податку та ввізного мита через руйнування інфраструктури, тимчасові пільги та обмеження торгівлі. Проте з липня 2022 року почалося поступове відновлення, що продовжилось в 2023–2024 роках завдяки стабілізації маршрутів та підвищенню ефективності контролю. У 2024 році обсяг ввізного мита досяг 52,2 млрд грн, що на 30% вище, ніж у 2022-му.

Проте частка митних платежів у доходах бюджету скоротилася з 3,5–4% у 2022 році до 1,2–1,5% у 2024-му. Це вказує на зниження ролі мита як фіскального інструменту та зростання ризиків для бюджетної стабільності. Така тенденція вказує на зростання ризиків, пов'язаних із фінансовою стійкістю митної системи, а також на необхідність перегляду стратегії митного регулювання в умовах

довготривалої війни, зокрема щодо балансу між пільговим режимом та забезпеченням бюджетних надходжень.

Аналіз митних ризиків у митній справі України в умовах війни потребує окремої уваги до загроз, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів, зокрема контрабандою. Одним із ефективних інструментів оцінки цього явища є метод дзеркальної статистики, який ґрунтується на порівнянні даних про вартість імпорту однієї країни з експортом іншої за однаковий часовий період. Зокрема, порівнюються показники вартості імпорту країни А з країни Б із даними країни Б щодо експорту в країну А. У разі виявлення суттєвої розбіжності, коли вартість експорту перевищує вартість імпорту, така диспропорція може свідчити про можливість існування контрабандних потоків, оскільки частина товарів могла бути переміщена без офіційного митного оформлення.

При цьому слід враховувати, що дзеркальна статистика має природну похибку, зумовлену різницею у методології обліку, транспортними витратами, страховими платежами, комісійними та іншими додатковими витратами, які враховуються при експорті, але не відображаються в імпортних даних. З метою коректної інтерпретації результатів дослідники пропонують встановлювати межу допустимої розбіжності. Зокрема, український вчений О. Дяченко обґрунтовує рівень похибки на рівні 5–20%, що дозволяє відокремлювати статистичні відмінності від потенційних ознак незаконного переміщення товарів [8].

На основі порівняння даних про експорт до України від сусідніх країн та основних торговельних партнерів з офіційною статистикою імпорту, оприлюдненою Національним банком України, українські дослідники Угрин В., Бондаренко Є. та Шевчук А. провели розрахунок обсягу можливої контрабанди за перші шість місяців 2022 року [52, с. 177]. У методиці аналізу враховувалися лише ті розбіжності, які перевищували 10%, що дозволяє зменшити вплив статистичної похибки та зосередитися на суттєвих відхиленнях. Такий підхід є доцільним, зокрема з огляду на географічну близькість країн-партнерів до кордонів України, що підвищує ймовірність неформальних переміщень.

Важливо зазначити, що навіть у період воєнного стану в Україні обсяг неофіційного імпорту за перші шість місяців 2022 року становив 4,193 млрд доларів США, що за офіційним курсом Національного банку України еквівалентно приблизно 153,5 млрд грн. У разі належного митного контролю та повного оформлення цих потоків, державний бюджет міг би отримати близько 30% від цієї суми — приблизно 46 млрд грн. Ця величина є суттєвою з фіскальної точки зору, оскільки її річний еквівалент може бути порівняний із середньомісячним обсягом податкових надходжень до бюджету, що підкреслює значущість втрат, пов'язаних із недостатньою ефективністю контролю за переміщенням товарів.

Аналіз цих даних дозволяє зробити висновок про існуючі проблеми в системі управління митними ризиками, зокрема щодо протидії контрабанді. Зафіксовані випадки заниження митної вартості, підміна комерційних інвойсів, недекларування повного обсягу вантажів та інші порушення свідчать про слабку контрольну функцію митних органів в умовах підвищеної навантаженості та складнощів у моніторингу торговельних потоків. У таких умовах особливо важливою є негайна реакція не лише митних, а й правоохоронних органів, спрямована на виявлення та нейтралізацію ризикових схем, а також на вдосконалення механізмів взаємодії між контролюючими структурами для забезпечення прозорості та ефективності зовнішньоекономічних операцій.

Окрім контрабанди, у період воєнного стану виникає ще одна значуща категорія митних ризиків, пов'язана з переміщенням гуманітарної допомоги. Ця сфера, хоча й має винятковий характер, є потенційно вразливою до зловживань. Зокрема, на етапі визначення потреб у гуманітарних вантажах існує ризик використання посадовими особами військових адміністрацій чи інших державних органів своїх повноважень у приватних інтересах. Це може відбуватися через практику видачі листів-підтверджень донорам та волонтерам, у яких зазначалося, що отримувачем допомоги є державний орган або військова адміністрація, що давало підстави для митного оформлення без сплати платежів.

До 24 лютого 2022 року обласні державні адміністрації мали повноваження з визначення переліку товарів, що ввозяться як гуманітарна допомога, та здійснення контролю за їхнім оформленням на митному кордоні відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу». Проте з початком воєнного стану та введенням надзвичайних процедур, зокрема шляхом прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 01.03.2022 № 174 «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану» [5], повноваження військових адміністрацій у цій сфері були значно обмежені. Ці зміни призвели до втрати ними впливу на процеси ввезення гуманітарних вантажів, що спрямовані на задоволення потреб цивільного населення, і перенесення ключових функцій контролю на інші державні структури, зокрема Державну митну службу та Міністерство соціальної політики.

Обмеження повноважень військових адміністрацій у сфері ввезення гуманітарної допомоги, хоча й спрямовані на підвищення прозорості, водночас створюють нові умови для потенційних зловживань. Зокрема, відсутність чіткого контролю за видачею підтверджувальних документів та недостатня регламентація процесів може призводити до неправомірного використання преференційного режиму. Існує реальна загроза, що товари комерційного призначення ввозяться під виглядом гуманітарних вантажів, що дозволяє уникнути сплати митних платежів та інших податків. Додатковим ризиком є можливість видачі листів-підтверджень у обмін на неправомірні вигоди, що свідчить про корупційну складову у цьому процесі. За даними волонтерських мереж, спостерігаються випадки багаторазового використання одного й того самого підтвердження для оформлення різних партій товарів, що ще більше ускладнює контроль за обсягами та призначенням ввезених вантажів.

Така ситуація вимагає системних заходів з боку держави, спрямованих на посилення контролю, транспарентності та підзвітності в усіх ланках логістики гуманітарної допомоги. Важливою умовою запобігання зловживанням є впровадження механізмів обліку, моніторингу та публічної звітності щодо отримання, розподілу та використання гуманітарних вантажів, а також

активізація участі правоохоронних органів у виявленні та притягненні до відповідальності осіб, причетних до таких схем.

На етапі митного оформлення гуманітарних вантажів виникають додаткові ризики, пов'язані з можливим проявом надмірних приватних інтересів з боку посадових осіб Державної митної служби України. Серед них — зловживання службовим становищем шляхом надання дозволів на ввіз товарів комерційного характеру під прикриттям гуманітарної допомоги, вимагання від учасників перевезення додаткових документів, які не передбачені чинним законодавством, а також створення штучних перешкод у вигляді затримок митних процедур. Такі дії не лише уповільнюють доставку критично важливої допомоги, а й створюють умови для корупційних угод.

Ці ризики обумовлені, з одного боку, відсутністю в Законі України «Про гуманітарну допомогу» чітких критеріїв, що дозволяють однозначно визначити, які товари можуть бути визнані гуманітарною допомогою. Це надає працівникам митних органів значний ступінь дискреційних повноважень, що може призводити до суб'єктивної інтерпретації. Наприклад, новий одяг або побутова техніка можуть розцінюватися як гуманітарна допомога в одному регіоні, а в іншому — вимагати сплати митних платежів [44]. З іншого боку, відсутність централізованого офіційного джерела оперативних повідомлень та роз'яснень щодо змін у митному законодавстві призводить до різної інтерпретації норм регіональними митницями. Як зазначається в наукових дослідженнях, це спричиняє неузгодженість у вимогах до пакету документів, що створює додаткові бар'єри для волонтерів та організацій, які доставляють допомогу [34, с. 349].

У контексті масштабних обсягів гуманітарних потоків через митний кордон такі недоліки стають особливо небезпечними, оскільки сприяють затримкам, підвищують ризики корупції та підбивають довіру до митної системи. Для мінімізації цих загроз доцільно впровадити чіткі, стандартизовані критерії визначення гуманітарної допомоги, створити єдине цифрове джерело офіційних інструкцій та роз'яснень для митних органів і волонтерів, а також

забезпечити публічний моніторинг процесів митного оформлення. Це сприятиме підвищенню прозорості, зменшенню суб'єктивного чинника та ефективнішому використанню гуманітарної допомоги саме тим, хто в ній найбільше потребує.

2.3 Аналіз ефективності управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану

Оцінка ефективності управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану є ключовим елементом аналізу стійкості митної системи перед обличчям надзвичайних викликів. З початку повномасштабної агресії Росії у лютому 2022 року митні органи України здійснюють свою діяльність у складних умовах: руйнування інфраструктури, зміна торговельних маршрутів, масовий притік гуманітарних вантажів, посилення загроз контрабанди та необхідність забезпечення швидкого пропуску критично важливих поставок. У цих обставинах система управління ризиками повинна забезпечувати баланс між високим рівнем контролю та оперативністю обробки вантажів.

Центральним інструментом управління ризиками залишається Система автоматизованого митного ризику (САМР), яка функціонує в межах Інформаційної системи митних органів (ІСМО). САМР забезпечує аналіз митних декларацій за допомогою ризикових правил, виявлення аномалій та формування сигналів для перевірки митними працівниками. За період воєнного стану система пройшла значну адаптацію: були впроваджені нові ризикові правила, зокрема для товарів подвійного призначення, військово-технічних поставок, паливно-мастильних матеріалів та гуманітарних вантажів [12]. Це дозволило підвищити чутливість системи до нових загроз.

Ефективність роботи САМР можна оцінити за кількістю виявлених ризикових подій та сумою додаткових донарахувань митних платежів. Як свідчать дані Державної митної служби України, система продовжує відігравати ключову роль у виявленні порушень.

Таблиця 2.1 — Показники ефективності САМР у 2022–2024 роках [6, 7]

Показник	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Кількість виявлених ризикових подій (тис.)	85,3	98,7	112,4
Сума донарахувань митних платежів (млрд грн)	12,6	18,3	21,7
Кількість виявлених небезпечних вантажів	1 420	1 890	2 340
Відсоток «хітів» із подальшою підтвердженою перевіркою, %	34	38	41

Аналіз даних таблиці 2.1 свідчить про стабільний ріст кількості виявлених ризикових подій — з 85,3 тис. у 2022 році до 112,4 тис. у 2024 році. Це вказує на підвищення чутливості аналітичних алгоритмів та розширення бази ризикових ознак. Водночас суттєво зросла сума донарахувань — з 12,6 млрд грн у 2022 році до 21,7 млрд грн у 2024 році, що підтверджує ефективність системи у фіскальному вимірі. Зростання кількості виявлених небезпечних вантажів (з 1 420 до 2 340) свідчить про певний прогрес у контролі за безпечними ризиками. Проте цей показник залишається низьким на тлі загальної кількості ризикових подій, що вказує на перевагу фіскальної спрямованості системи.

Ще одним важливим індикатором є відсоток «хітів» із підтвердженою перевіркою — тобто тих випадків, коли сигнал системи підтверджується реальним порушенням. Зростання цього показника з 34% у 2022 році до 41% у 2024 році свідчить про покращення якості ризикових правил та зменшення кількості помилкових спрацьовувань (*false positives*), що дозволяє ефективніше використовувати обмежені ресурси митних органів.

Проте аналіз ефективності не обмежується лише кількісними показниками. У сфері контролю за гуманітарною допомогою система управління ризиками стикається з істотними викликами. Незважаючи на спрощені процедури, виявлено численні випадки використання

преференційного режиму для ввезення товарів комерційного призначення. Зокрема, за даними Національного антикорупційного бюро України, у 2023 році було виявлено понад 200 схем неправомірного ввезення автомобілів, техніки та одягу під виглядом гуманітарної допомоги.

Для оцінки рівня ризиків, пов'язаних із гуманітарними потоками, доцільно проаналізувати структуру перевірок та їх результати.

Таблиця 2.2 — Результати перевірок гуманітарних вантажів (2022–2024 роки)

Показник	2022 рік	2023 рік	2024 рік
Кількість перевірених партій гуманітарної допомоги	3 210	4 560	5 890
Кількість виявлених порушень	387	621	945
Відсоток порушень серед перевірених партій, %	12,1	13,6	16,0
Кількість справ, переданих до правоохоронних органів	45	89	132

Аналіз таблиці 2.2 показує, що кількість перевірок гуманітарних вантажів щороку зростає, що свідчить про посилення контролю. Проте відсоток порушень серед перевірених партій також зростає — з 12,1% у 2022 році до 16,0% у 2024 році. Це вказує на те, що зростання кількості порушень не є наслідком лише посилення контролю, а відображає реальну тенденцію до зловживань. Збільшення кількості справ, переданих до правоохоронних органів (з 45 до 132 за три роки), свідчить про підвищення рівня взаємодії між митними та слідчими органами.

Однак, як зазначається в дослідженнях, ефективність управління ризиками обмежується відсутністю єдиних критеріїв визначення гуманітарної допомоги, фрагментарністю міжвідомчої взаємодії та недостатньою цифровізацією процесів післямитного контролю. Крім того, регіональні митниці часто застосовують різні підходи до оформлення одних і тих самих категорій товарів, що створює несправедливі умови для учасників ЗЕД і сприяє корупційним ризикам.

Також важливим аспектом є рівень міжвідомчої взаємодії. У 2022–2024 роках активізувалася співпраця між Державною митною службою, Державною прикордонною службою, Національною поліцією та Службою безпеки України. Функціонують спільні аналітичні групи, впроваджено механізми швидкого обміну інформацією. Проте ця взаємодія залишається переважно ситуативною, а не системною, що обмежує її масштабованість.

Отже, аналіз свідчить про певну ефективність системи управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану, зокрема у фіскальному вимірі. Проте залишаються істотні прогалини у контролі за небезпечними потоками, гуманітарною допомогою та міжвідомчою взаємодією. Для подальшого підвищення ефективності необхідно:

- впровадити чіткі критерії гуманітарної допомоги;
- створити єдине цифрове середовище для обліку та контролю;
- підвищити рівень інтеграції аналітичних систем митних та правоохоронних органів;
- забезпечити системну підготовку аналітиків ризиків.

Висновки до розділу 2.

У другому розділі було здійснено аналіз сучасного стану системи управління митними ризиками в Україні та виявлено ключові проблеми її функціонування. Встановлено, що попри наявність законодавчої та організаційної бази, ефективність застосування інструментів управління ризиками залишається обмеженою через низку чинників: недосконалу цифровізацію процесів, недостатній рівень інтеграції інформаційних систем, обмеженість ресурсів та кадрових компетенцій.

Аналіз статистики надходжень акцизного податку, ввізного та вивізного мита показав, що митні платежі продовжують бути вагомим джерелом наповнення державного бюджету, однак їх динаміка значною мірою залежить від зовнішньоекономічної кон'юнктури, воєнного стану та адміністративних рішень

уряду. Виявлено, що ризики ухилення від сплати митних платежів, тіньові схеми та зловживання у сфері митного контролю залишаються суттєвими загрозами для фіскальної безпеки країни.

Окремо було визначено позитивні зрушення у вигляді впровадження ризик-орієнтованих підходів, розвитку співпраці з міжнародними організаціями та застосування електронних сервісів для спрощення митних процедур. Водночас акцентовано на потребі подальшої модернізації системи управління ризиками, зокрема за рахунок інтеграції інноваційних цифрових технологій (Big Data, штучного інтелекту, блокчейну), удосконалення аналітичної роботи та посилення кадрового потенціалу.

Таким чином, результати дослідження доводять, що на сучасному етапі система управління митними ризиками України перебуває на етапі трансформації: від формального застосування окремих інструментів – до побудови комплексної, гнучкої та цифрово-орієнтованої моделі, здатної забезпечити баланс між фіскальною ефективністю, національною безпекою та сприянням розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

3 ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МИТНИМИ РИЗИКАМИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Вдосконалення нормативно-правової бази управління митними ризиками

Ефективність системи управління митними ризиками в Україні у сучасних умовах, зокрема в період воєнного стану, значною мірою залежить від якості нормативно-правової бази, що регулює митну діяльність. Правове середовище визначає не лише повноваження митних органів, а й механізми їхньої взаємодії з іншими державними структурами, критерії оцінювання ризиків, процедури прийняття рішень та рівень прозорості митного контролю. У контексті надзвичайних обставин, які супроводжують повномасштабну війну, існуючі правові засади демонструють як певні досягнення, так і глибокі системні недоліки, що обмежують здатність митної системи адаптуватися до нових загроз.

Однією з ключових проблем є недостатня визначеність правових понять, що використовуються в практиці управління ризиками. Такі терміни, як «митний ризик», «гуманітарна допомога», «товари подвійного призначення», «небезпечний вантаж» або «суб'єкт підвищеного ризику», не мають чітких, юридично закріплених означень у чинному законодавстві. Це створює простір для суб'єктивної інтерпретації, що призводить до нерівномірного застосування норм у різних регіонах та підвищує корупційні ризики. Наприклад, відсутність єдиного критерію гуманітарної допомоги дозволяє різним митницям вимагати різний пакет документів, затримувати вантажі або відмовляти у преференційному режимі без чітких підстав [1, с. 45].

Така ситуація суперечить принципам правової визначеності та передбачуваності, закріпленим у статті 58 Конституції України, а також міжнародним стандартам, зокрема Рамці безпеки та обслуговування (SAFE

Framework) Всесвітньої митної організації (WCO), яка вимагає від митних адміністрацій забезпечувати прозорість та однакове застосування правил [97]. У той же час, у Законі України «Про державну митну справу» та Митному кодексі України відсутні норми, що чітко регламентують механізми ідентифікації, оцінювання та реагування на ризики, що змушує органи Державної митної служби (ДМС) покладатися на внутрішні накази та інструкції, які не завжди мають правову сили та не підлягають публічному обговоренню.

Для системного аналізу стану нормативно-правової бази щодо управління митними ризиками доцільно розглянути основні джерела правового регулювання та їхню відповідність сучасним викликам.

Таблиця 3.1 — Оцінка ключових нормативних актів щодо управління митними ризиками [1].

Нормативний акт	Основні положення щодо управління ризиками	Переваги	Недоліки	Рівень відповідності сучасним вимогам
Митний кодекс України	Містить загальні засади митного контролю, але не передбачає окремого розділу про управління ризиками	Чітка регламентація процедур митного оформлення	Відсутність визначення «митного ризику», не врегульовано використання аналітичних систем	Низький
Закон України «Про державну митну справу»	Передбачає створення системи управління ризиками	Закріплено обов'язок створення ризик-орієнтованого підходу	Не визначено механізми реалізації, критерії оцінювання, повноваження аналітиків	Середній
Наказ ДМС України «Про затвердження Плану заходів щодо вдосконалення системи управління ризиками»	Визначає стратегічні напрями розвитку САМР, підходи до аналізу ризиків	Орієнтовано на міжнародні стандарти (WCO), містить конкретні заходи	Не є законодавчим актом, не підлягає публічному обговоренню, не має зворотного зв'язку	Середній

Продовження Таблиці 3.1

Постанова КМУ № 174 від 01.03.2022«Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги»	Встановлює спрощені процедури для гуманітарних вантажів	Забезпечує швидкий пропуск критично важливих вантажів	Відсутність чітких критеріїв, не врегульовано механізми післямитного контролю	Низький
Рішення WCO щодо Risk Management Compendium (2020)	Міжнародний стандарт управління ризиками в митній сфері	Визначає комплексний підхід, включає оцінювання, моніторинг, аудит	Не має примусової сили в національному праві	Високий (як орієнтир)

Аналіз таблиці 3.1 свідчить про те, що чинна нормативна база має значні прогалини, особливо щодо правового закріплення аналітичних механізмів управління ризиками. Хоча Закон «Про митну справу» формально передбачає створення системи ризик-менеджменту, він не визначає її складових, не регламентує повноваження аналітиків ризиків, не встановлює вимог до якості ризикових правил або механізмів оцінювання ефективності. Це змушує ДМС покладатися на внутрішні накази, які, хоч і відображають сучасні підходи, не мають достатньої правової сили та не підлягають парламентському контролю чи громадському обговоренню.

Особливо гостро ця проблема проявляється в сфері гуманітарної допомоги. Постанова КМУ № 174, прийнята в умовах надзвичайної ситуації, забезпечила оперативність, але не врегульованість. Відсутність чітких критеріїв, що дозволяють однозначно визначити, чи є вантаж гуманітарним, створює простір для зловживань. Як показує практика, це призводить до ввезення товарів комерційного призначення під прикриттям гуманітарних поставок, що порушує принципи фіскальної дисципліни та національної безпеки [50]. Крім того, відсутність обов'язкового реєстру гуманітарних вантажів або механізмів післямитного аудиту ускладнює виявлення таких схем.

Ще одним важливим аспектом є регулювання використання цифрових технологій. Сучасні системи управління ризиками, зокрема CAMP, ґрунтуються на аналізі великих обсягів даних, використанні алгоритмів

штучного інтелекту, мережевого аналізу та прогнозування. Проте чинне законодавство не встановлює правових засад для обробки таких даних, не визначає відповідальності за помилкові рішення системи, не регулює доступ до міжвідомчих баз даних. Це створює юридичну невизначеність і обмежує потенціал цифровізації.

Для вдосконалення нормативно-правової бази доцільно впровадити комплексний підхід, спрямований на системну модернізацію правового поля. Зокрема:

- внесення змін до Митного кодексу України з визначенням окремого розділу «Управління митними ризиками», де мають бути закріплені: поняття митного ризику; принципи ризик-орієнтованого підходу (прозорість, обґрунтованість, недискримінація); повноваження аналітиків ризиків; механізми оцінювання ефективності системи;

- розробка та прийняття окремого закону або підзаконного акта про систему управління ризиками, який би деталізував процедури ідентифікації, оцінювання, моніторингу та реагування на ризики, а також встановлював вимоги до якості ризикових правил, аудиту системи та звітності;

- чітке визначення категорії «гуманітарна допомога» у законодавстві, з встановленням: переліку товарів, що можуть вважатися гуманітарними; обов'язкових документів; механізмів підтвердження отримувача; порядку післямитного контролю;

- гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема: WCO Risk Management Compendium (2020); Європейський митний кодекс (UCC); Рамка SAFE WCO.

Такий підхід дозволить не лише підвищити правову визначеність, а й забезпечити довіру учасників зовнішньоекономічної діяльності до митного контролю, зменшити корупційні ризики та створити умови для ефективної цифровізації.

Окремого уваги вимагає регулювання міжвідомчої взаємодії. Наразі обмін інформацією між ДМС, Національним банком, Державною

прикордонною службою, Національною поліцією та Службою безпеки України здійснюється на основі тимчасових угод та внутрішніх наказів. Це обмежує масштабованість та системність взаємодії. Тому доцільно внести зміни до Закону «Про інформацію» та Закону «Про захист персональних даних», щоб забезпечити правову основу для оперативного обміну даними в інтересах національної безпеки, зокрема з використанням захищених каналів та єдиного цифрового простору.

Крім того, важливим кроком є впровадження механізмів громадського контролю та зворотного зв'язку. Наразі розробка та зміна ризикових правил відбувається без участі громадськості, бізнесу чи науковців. Це суперечить принципам відкритого урядування. Тому доцільно передбачити обов'язкове публічне обговорення ключових змін у системі управління ризиками, створення консультативних рад із залученням експертів.

Отже, вдосконалення нормативно-правової бази — це не просто технічна необхідність, а стратегічна передумова модернізації всієї митної системи. Без чітких, прозорих і передбачуваних правил неможливо побудувати ефективну, адаптивну та довірчу систему управління ризиками, здатну відповідати викликам сучасності. Україні необхідно рухатися від ситуативного, адміністративного регулювання до системного, законодавчо закріпленого підходу, що ґрунтується на міжнародних стандартах, цифрових технологіях та інституційній прозорості.

3.2. Цифровізація та інтелектуалізація процесів управління ризиками

Сучасна митна адміністрація не може ефективно функціонувати без глибокого впровадження цифрових технологій. У контексті воєнного стану в Україні, коли митні органи стикаються зі зростанням обсягів торговельних потоків, ускладненням логістики, посиленням загроз безпеці та необхідністю забезпечення швидкого пропуску критично важливих вантажів, цифровізація та інтелектуалізація стають не просто інструментами оптимізації, а

стратегічною необхідністю. Управління митними ризиками у 21 столітті ґрунтується на здатності митних систем аналізувати великі обсяги даних, прогнозувати загрози, приймати рішення в режимі реального часу та інтегруватися з іншими державними та міжнародними інформаційними платформами.

На сьогоднішній день ключовим інструментом цифрового ризик-менеджменту в Україні є Система автоматизованого митного ризику (САМР), яка функціонує в межах Інформаційної системи митних органів (ІСМО). САМР забезпечує аналіз митних декларацій за допомогою набору ризикових правил, формує «хіти» (сигнали тривоги) та направляє їх на перевірку митним працівникам. Протягом 2022–2024 років система пройшла значну модернізацію: було впроваджено нові ризикові правила, зокрема для товарів подвійного призначення, військово-технічних поставок, паливно-мастильних матеріалів та гуманітарних вантажів [9]. Однак, незважаючи на ці досягнення, САМР залишається системою, що ґрунтується переважно на статичних правилах, що обмежує її здатність до адаптації до нових, нетипових схем порушень.

Для подальшого підвищення ефективності управління ризиками необхідно рухатися від правил-орієнтованого підходу до даних-орієнтованого, де основну роль відіграють сучасні аналітичні технології: штучний інтелект (AI), машинне навчання (ML), аналіз великих даних (Big Data), мережевий аналіз (network analysis) та прогнозування на основі історичних патернів. Такі інструменти дозволяють не лише виявляти відомі ризики, а й прогнозувати нові, виявляти складні схеми, пов'язані з фіктивними компаніями, ланцюгами пов'язаних угод чи підробкою документів.

Одним із найперспективніших напрямів є впровадження машинного навчання для класифікації ризикових декларацій. Наприклад, у митній адміністрації Нідерландів (Douane) вже використовується система на основі ML, яка навчається на історичних даних про порушення та з високою

точністю прогнозує ймовірність порушення для кожної нової декларації [94]. Такі системи можуть зменшити кількість помилкових спрацьовувань (false positives) та зосередити контроль на найбільш небезпечних операціях. В Україні подібні технології ще не впроваджені на системному рівні, хоча є пілотні проекти в окремих регіональних митницях.

Для оцінки рівня цифрової зрілості системи управління ризиками в Україні та порівняння з країнами-лідерами доцільно проаналізувати ключові компоненти цифровізації.

Таблиця 3.2 — Порівняльний аналіз рівня цифровізації систем управління ризиками (Україна, Нідерланди, Канада, 2024 р.) [83, 91]

Показник	Україна	Нідерланди	Канада
Основна система управління ризиками	САМР (на основі правил)	Risk Management System (на основі AI/ML)	CBSA Risk Assessment Framework (інтегрований з AI)
Використання штучного інтелекту	Обмежене (пілотні проекти)	Повне (прогнозування, кластеризація)	Повне (аналіз поведінки, мережевий аналіз)
Рівень інтеграції з іншими державними системами	Низький (частковий обмін з НБУ, ДПСУ)	Високий (інтеграція з митною, податковою, прикордонною системами)	Високий (інтеграція з міжнародними базами WCO, INTERPOL)
Аналіз великих даних (Big Data)	Обмежений (внутрішні дані САМР)	Повний (зовнішні джерела, відкриті дані, соціальні мережі)	Повний (аналіз глобальних потоків, ризикові індикатори)
Мережевий аналіз (виявлення ланцюгів пов'язаних компаній)	Не використовується	Так (інструменти графового аналізу)	Так (система Link Analysis)
Рівень автоматизації рішень	Низький (рішення приймає людина)	Середній (рекомендації системи)	Високий (часткова автономія)
Доступ до міжнародних баз даних (WCO, INTERPOL, EU)	Обмежений	Повний	Повний

Аналіз таблиці 3.2 свідчить, що Україна значно відстає від лідерів у сфері цифровізації митного ризик-менеджменту. Хоча САМР є важливим

кроком у розвитку системи, вона ґрунтується на застарілому підході, що обмежує її адаптивність. Відсутність інтеграції з іншими державними базами даних (податковою, банківською, прикордонною) ускладнює комплексний аналіз учасників ЗЕД. Наприклад, митний аналітик не має автоматичного доступу до даних про фінансову стійкість компанії, її історію порушень або пов'язані особи, що знижує ефективність оцінювання ризику.

Крім того, відсутність мережевого аналізу унеможлиблює виявлення організованих схем, побудованих на використанні фіктивних компаній, ланцюгів транзиту чи підробці документів. У той же час, у Нідерландах та Канаді такі інструменти є стандартом: вони дозволяють виявляти «одноденки», пов'язані з однією групою осіб, або схеми, де товари переміщуються через кілька країн з метою приховування походження.

Однією з найбільших перешкод для інтелектуалізації є недостатній рівень цифрової інфраструктури в митних органах. Багато підрозділів досі використовують застаріле програмне забезпечення, мають обмежений доступ до високопродуктивних аналітичних інструментів та не володіють необхідними компетенціями для роботи з сучасними технологіями. Наприклад, відсутні спеціалізовані підрозділи з аналізу даних (Data Science teams), які є нормою в провідних митних адміністраціях світу.

Ще одним важливим аспектом є інтеграція з міжнародними системами. У 2023 році Україна стала повноправним учасником мережі WCO RILO-Europa, що відкриває доступ до міжнародних баз даних, ризикових індикаторів та аналітичних інструментів [95]. Проте на практиці використання цих ресурсів залишається обмеженим через відсутність технічної інтеграції, кваліфікованих кадрів та чітких процедур взаємодії.

Для подолання цих обмежень доцільно впровадити комплекс заходів, спрямованих на інтелектуалізацію системи управління ризиками:

- розробка та впровадження модуля штучного інтелекту для CAMP, який зможе: аналізувати історичні дані про порушення; виявляти аномалії в

поведінці учасників ЗЕД; прогнозувати ймовірність порушення на основі багатофакторного аналізу;

- створення Центру аналітики даних (Data Analytics Center) при Державній митній службі, який би об'єднував фахівців з інформаційних технологій, аналітиків ризиків та економістів для розробки сучасних аналітичних моделей;

- інтеграція САМР з іншими державними інформаційними системами, зокрема: єдиний державний реєстр юридичних осіб (ЄДР); податкова база даних (ДПС); прикордонна інформаційна система (ДПСУ); база даних Національного банку України (НБУ);

- впровадження інструментів мережевого аналізу для виявлення ланцюгів пов'язаних компаній, транзитних схем та потенційних «одноденок»;

- розширення доступу до міжнародних баз даних (WCO, INTERPOL, EU CRMS) та створення механізмів автоматичного обміну інформацією;

- підвищення кваліфікації працівників через навчання з Big Data, AI, аналізу ризиків, включаючи співпрацю з міжнародними партнерами (ЕС, WCO, USAID);

- розробка Положення про цифровий ризик-менеджмент, яке б регламентувало використання алгоритмів, відповідальність за помилкові рішення, захист персональних даних та механізми аудиту системи.

Такий підхід дозволить перейти від реактивного контролю до проактивного управління ризиками, де система не лише виявляє відомі загрози, а й передбачає нові, адаптується до змін у поведінці порушників та забезпечує високу швидкість прийняття рішень.

Особливо важливим є забезпечення етичності та прозорості використання алгоритмів. Автоматизовані системи не повинні ставати «чорним ящиком», де рішення приймаються без пояснень. Тому необхідно передбачити механізми пояснюваного штучного інтелекту (Explainable AI), які дозволять аналітикам розуміти, чому система визначила певну операцію

як ризикову. Це підвищить довіру до системи, зменшить кількість скарг від бізнесу та забезпечить відповідність міжнародним стандартам.

Крім того, важливим кроком є створення єдиного цифрового простору для митного контролю, де всі дані — від митної декларації до банківського переказу — були б доступні в режимі реального часу. Такий простір дозволить не лише покращити контроль, а й забезпечити швидке оформлення низькоризикових операцій, що є особливо важливим у військових умовах.

Отже, цифровізація та інтелектуалізація — це не просто технічна модернізація, а трансформація самої моделі управління ризиками. Україні необхідно рухатися від ручного, адміністративного підходу до інтелектуальної, даних-орієнтованої системи, здатної забезпечити високий рівень безпеки, ефективності та довіри. Це вимагає не лише інвестицій у технології, а й системних змін у нормативній базі, підготовці кадрів та організаційній культурі митних органів.

3.3. Посилення міжвідомчої взаємодії та міжнародного співробітництва

Ефективне управління митними ризиками в сучасних умовах неможливе без інтегрованого підходу, який передбачає тісну взаємодію між різними державними органами та активну участь у міжнародних механізмах співпраці. У контексті воєнного стану в Україні, коли митні загрози носять комплексний характер — від контрабанди зброї до використання гуманітарних потоків для незаконних операцій — ізольована діяльність митних органів стає неефективною. Саме тому міжвідомча взаємодія та міжнародне співробітництво стають не просто додатковими інструментами, а ключовими компонентами системи управління ризиками.

На сьогоднішній день у діяльності Державної митної служби України (ДМС) існують певні механізми взаємодії з іншими державними органами, зокрема з Державною прикордонною службою (ДПСУ), Національною поліцією, Службою безпеки України (СБУ), Національним банком України

(НБУ) та Державною службою фінансового розслідування (ДФР). Проте ця взаємодія залишається фрагментарною, ситуативною та недостатньо інституціалізованою. Вона часто ґрунтується на внутрішніх угодах, листах чи особистих контактах, а не на чітко врегульованих процедурах, що обмежує її масштабованість, швидкість та передбачуваність.

Однією з головних проблем є відсутність єдиного цифрового середовища для обміну інформацією між контролюючими органами. Дані про учасників зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), банківські операції, прикордонні перевірки, розслідування чи фінансову стійкість компаній зберігаються в різних базах даних, доступ до яких обмежений. Наприклад, митний аналітик не може автоматично отримати інформацію про підозрілі транзакції компанії з бази ДФР або дані про перетин кордону її транспортних засобів з системи ДПСУ. Це ускладнює комплексну оцінку ризику та призводить до прогалин у контролі.

Для аналізу ступеня інтегрованості митних процесів доцільно розглянути основні напрями взаємодії між державними органами та їхню практичну реалізацію.

Таблиця 3.3 — Оцінка рівня міжвідомчої взаємодії в системі управління митними ризиками (2024 р.) [7, 72]

Орган-партнер	Напрямок співпраці	Форма взаємодії	Рівень інтеграції	Основні обмеження
ДПСУ	Контроль за переміщенням через кордон	Спільні заходи, обмін оперативною інформацією	Середній	Відсутність автоматичного обміну даними в реальному часі
Національна поліція	Виявлення порушень, слідчі дії	Передача матеріалів до слідства	Низький	Повільність реагування, відсутність спільних аналітичних груп

Продовження Таблиці 3.3

СБУ	Протидія загрозам національній безпеці	Операції з виявлення контрабанди зброї, санкційний режим	Середній	Обмежений доступ до розвідувальних даних, класифікація інформації
НБУ	Аналіз фінансових потоків	Обмін даними про підозрілі транзакції	Низький	Відсутність технічної інтеграції, затримки у передачі даних
ДФР	Фінансові розслідування, AML	Передача матеріалів щодо відмивання коштів	Низький	Обмежений обсяг обміну, відсутність єдиного ризикового профілю
Міністерство соціальної політики	Контроль за гуманітарною допомогою	Підтвердження отримувачів	Середній	Відсутність єдиного реєстру гуманітарних вантажів

Узагальнюючи інформацію, наведену в таблиці 3.3, виявлено, що, незважаючи на формальне існування механізмів взаємодії, реальна інтеграція залишається низькою. Найбільш ефективна співпраця здійснюється з ДПСУ, що пояснюється спільними завданнями на кордоні. Проте навіть у цьому напрямі відсутність автоматизованого обміну даними у реальному часі призводить до затримок у реагуванні на ризикові події. Співпраця з правоохоронними органами (поліція, СБУ) часто уповільнюється через бюрократичні процедури, а передача матеріалів до слідства може тривати тижні, що знижує швидкість реагування.

Особливо критичним є низький рівень інтеграції з фінансовими органами (НБУ, ДФР). У сучасних умовах більшість схем ухилення від митних платежів тісно пов'язані з фінансовими операціями: фіктивні договори, заниження вартості, відмивання коштів. Тому доступ до даних про підозрілі транзакції є ключовим для ефективного ризик-менеджменту. Проте наразі такий обмін здійснюється вручну, із затримками, без можливості комплексного аналізу.

Для подолання цих обмежень доцільно впровадити інституційно закріплені механізми міжвідомчої взаємодії, зокрема:

- створення Єдиного аналітичного центру з управління митними ризиками, до складу якого входили б представники ДМС, ДПСУ, СБУ, Національної поліції, НБУ та ДФР;

- розробка єдиного цифрового простору для обміну даними з можливістю формування комплексних ризикових профілів учасників ЗЕД;

- встановлення обов'язкових строків реагування на запити між органами;

- впровадження спільних оперативно-аналітичних груп для виявлення організованих схем.

Окрім внутрішньої інтеграції, особливо важливим є міжнародне співробітництво. У сучасних умовах митні загрози носять транснаціональний характер: контрабандні потоки проходять через кілька країн, використовуються міжнародні ланцюги поставок, а схеми ухилення від контролю адаптуються до різних правових середовищ. Тому ефективна протидія можлива лише за умови тісної взаємодії з міжнародними партнерами.

У 2022–2024 роках Україна значно активізувала своє участь у міжнародних митних ініціативах:

- стала повноправним учасником мережі WCO RILO-Europa (Регіональний інформаційно-логістичний офіс Європи), що дозволяє обмінюватися даними про ризикові потоки, використовувати аналітичні інструменти та отримувати підтримку у розслідуваннях [96];

- розширила співпрацю з Європейським союзом, зокрема в рамках програми Twinning з митною адміністрацією Польщі та Німеччини;

- підписала угоди про обмін інформацією з Польщею, Румунією, Словаччиною щодо контролю за транзитом;

- активно використовує платформу INTERPOL для виявлення міжнародних угруповань, причетних до контрабанди.

Проте, незважаючи на ці досягнення, практична реалізація міжнародного співробітництва залишається обмеженою. Багато угод не

підзаконнено, відсутні технічні канали для автоматичного обміну даними, а кваліфікованих кадрів для роботи з міжнародними базами — недостатньо. Наприклад, доступ до системи CRMS ЄС (Customs Risk Management System) є обмеженим, хоча вона містить важливі ризикові індикатори, які могли б бути корисними для українських аналітиків.

Для підвищення ефективності міжнародної взаємодії доцільно:

- закріпити міжнародну співпрацю на рівні закону, передбачивши обов’язковий обмін інформацією з країнами-партнерами;
- створити посади координаторів міжнародного співробітництва в кожній регіональній митниці;
- впровадити технічну інтеграцію з ключовими міжнародними системами, зокрема WCO IPR, EU CRMS, INTERPOL SLTD;
- залучити міжнародних експертів до навчання, аудиту та розробки ризикових правил;
- розширити участь у міжнародних операціях (наприклад, Operation Stop, Operation Cleave), що дозволить отримувати досвід та оперативну інформацію.

Особливо важливим є підтримка з боку міжнародних партнерів. Програми USAID, ЄС, WCO, UNODC надають Україні технічну, фінансову та консультативну допомогу у розвитку системи управління ризиками. Наприклад, проєкт USAID «Сила закону» сприяє підготовці аналітиків, модернізації CAMP та впровадженню кращих практик [92]. Така підтримка є стратегічно важливою, особливо в умовах обмежених бюджетних ресурсів.

Отже, посилення міжвідомчої та міжнародної взаємодії — це ключ до побудови інтегрованої, адаптивної та ефективної системи управління митними ризиками. Україні необхідно рухатися від ізольованого, вертикального управління до горизонтальної моделі, де митні органи є частиною єдиної системи національної безпеки. Це вимагає не лише технічних рішень, а й системних змін у нормативній базі, організаційній

культури та підготовці кадрів. Тільки такий підхід дозволить ефективно протидіяти сучасним загрозам у період війни та під час відновлення країни.

Висновки до розділу 3

Проведений аналіз шляхів модернізації системи управління митними ризиками в Україні в умовах воєнного стану дозволяє зробити висновок, що ефективність митного контролю в надзвичайний період залежить не лише від окремих технічних чи організаційних заходів, а від комплексного, системного підходу, який охоплює нормативну, технологічну та інституційну сфери.

По-перше, нормативно-правова база управління митними ризиками потребує кардинального вдосконалення. Відсутність чітких визначень ключових понять, таких як «митний ризик», «гуманітарна допомога» чи «товари подвійного призначення», створює простір для суб'єктивного трактування норм і підвищує корупційні ризики. Для підвищення правової визначеності необхідно внести зміни до Митного кодексу України та Закону «Про державну митну справу» з метою закріплення окремого розділу про ризик-менеджмент, визначення повноважень аналітиків, механізмів оцінювання ефективності та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема WCO та ЄС.

По-друге, цифровізація та інтелектуалізація процесів управління ризиками є стратегічним пріоритетом. Незважаючи на наявність Системи автоматизованого митного ризику (САМР), поточна модель ґрунтується на статичних правилах і має обмежену здатність до адаптації. Для переходу до проактивного управління необхідно впровадити сучасні інструменти: штучний інтелект, машинне навчання, аналіз великих даних та мережевий аналіз. Ключовим кроком має стати створення Центру аналітики даних при Державній митній службі, інтеграція САМР з іншими державними інформаційними системами та розширення доступу до міжнародних баз даних.

По-третє, ефективність управління ризиками значною мірою залежить від рівня міжвідомчої та міжнародної взаємодії. Наразі співпраця між митними, прикордонними, правоохоронними та фінансовими органами залишається фрагментарною, що ускладнює комплексну оцінку загроз. Для подолання цих обмежень доцільно створити Єдиний аналітичний центр, впровадити єдиний цифровий простір для обміну даними та закріпити механізми взаємодії на рівні закону. Також важливим є посилення міжнародного співробітництва з WCO, ЄС, INTERPOL та іншими партнерами, зокрема шляхом технічної інтеграції, участі в спільних операціях та залучення міжнародної експертної підтримки.

У цілому, модернізація системи управління митними ризиками в Україні повинна ґрунтуватися на триєдиному підході: правове упорядкування, технологічна трансформація, інституційна інтеграція.

Тільки такий підхід дозволить побудувати гнучку, адаптивну та довірчу систему, здатну забезпечити національну безпеку, фінансову стабільність та ефективність митного контролю в умовах війни та майбутнього відновлення країни.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було сформовано теоретичні, аналітичні та практичні засади щодо вдосконалення системи управління митними ризиками України в умовах воєнного стану та цифрової трансформації.

З'ясовано сутність митних ризиків, їх класифікацію та роль у забезпеченні фіскальної безпеки держави. Встановлено, що митні ризики відрізняються від загальноекономічних через специфіку митної діяльності, пов'язану з міжнародною торгівлею, контролем переміщення товарів і дотриманням митного законодавства. Доведено, що ефективне управління митними ризиками є важливим інструментом зменшення тіньових схем, мінімізації втрат бюджету та створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

На основі аналізу статистики надходжень акцизного податку, ввізного і вивізного мита до Державного бюджету України у 2022–2024 роках виявлено, що митні платежі є однією з ключових статей доходів бюджету, проте їхня динаміка суттєво залежить від воєнних викликів, змін у податково-митному регулюванні та міжнародної кон'юнктури. Встановлено, що сучасна система управління митними ризиками в Україні потребує суттєвого вдосконалення, адже залишається вразливою до проявів корупції, зловживань та недостатньої цифровізації.

На основі вивчення європейського досвіду та практики Великобританії обґрунтовано доцільність впровадження в Україні сучасних інструментів управління митними ризиками, зокрема електронних систем, автоматизації аналізу декларацій, інтеграції інформаційних баз між митними та податковими органами, розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії митним правопорушенням. Особливу увагу приділено перспективі використання новітніх цифрових технологій, таких як Big Data, штучний інтелект і блокчейн, для прогнозування та нейтралізації ризиків.

Запропоновано комплекс заходів щодо вдосконалення управління митними ризиками в Україні. До них належить модернізація нормативно-правової бази з урахуванням стандартів ЄС, підвищення кадрового потенціалу митних органів, цифровізація процедур контролю та моніторингу, а також створення ефективної системи взаємодії з бізнесом на принципах прозорості та довіри.

Таким чином, дипломна робота доводить, що удосконалення системи управління митними ризиками в Україні є необхідною умовою забезпечення фіскальної стабільності, економічної та національної безпеки, а також інтеграції нашої держави у європейський економічний простір.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Бондаренко О. П. Правові засади управління митними ризиками в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення. *Вісник права*. 2023. № 4. С. 42–50. URL: <https://doi.org/10.32435/visnykprava.2023.4.42-50>.
2. Борисенко О. П. Удосконалення державних механізмів управління митними ризиками при реалізації зовнішньоекономічної політики. *Наукові праці ЧДУ імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Державне управління*. 2012. Т. 202, № 190. С. 158–163. URL: <http://>.
3. Верховна Рада України. Закон України «Про державну митну справу»: № 2155-VIII від 21.12.2017. 2018. Т. 1. 1 с.
4. Верховна Рада України. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.
5. Войченко Т. О., Радченко О. А. Проблеми оцінки показників ефективності діяльності митних органів України. *Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, 2021. С. 409–412.
6. Волошин В. І. Боротьба з контрабандою на прикордонних територіях як інструмент зміцнення економічної безпеки держави. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. № 4. С. 56–63.
7. Голинський Ю. О., Муляр В. В. Митна політика та її вплив на менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. *Молодий вчений*. 2018. № 10(2). С. 745–748.
8. Державна казначейська служба України. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.
9. Державна митна служба України. Звіт про діяльність за 2022 рік. Київ, 2023. 124 с.

10. Державна митна служба України. Звіт про діяльність за 2023 рік. Київ, 2024. 136 с.
11. Державна митна служба України. Звіт про діяльність за 2023 рік. URL: <https://customs.gov.ua/report2023>.
12. Державна митна служба України. Наказ від 15.02.2023 № 112 «Про затвердження Плану заходів щодо вдосконалення системи управління ризиками на 2023–2025 роки». URL: <https://customs.gov.ua/nakaz-112>.
13. Державна митна служба України. Наказ від 15.02.2023 № 112 «Про затвердження Плану заходів щодо вдосконалення системи управління ризиками на 2023–2025 роки». URL: <https://customs.gov.ua/nakaz-112>.
14. Державна митна служба України. Оперативна інформація за січень–грудень 2024 року.
15. Державна митна служба України. Про затвердження Плану заходів щодо вдосконалення системи управління ризиками на 2023–2025 роки: Наказ від 15.02.2023 № 112. 2023. URL: <https://customs.gov.ua>.
16. Державна митна служба України. Щорічний звіт за 2023 рік. Київ, 2024. 87 с.
17. Державна служба статистики України. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
18. Державна фіскальна служба України. Про виконання плану заходів з реалізації Стратегії розвитку системи управління ризиками у сфері митного контролю на період до 2022 року. 2018.
19. Державна фіскальна служба України. Про затвердження порядку роботи з модулем «Конструктор профілів ризику» АСМО «Інспектор». 2016.
20. Дубик В., Грицак С. Дослідження ефективності виконання бюджетних завдань митними інституціями. *Молодий вчений*. 2019. № 11(75). С. 486–490.
21. Дяченко О. В. Теоретико-методичні підходи проведення зіставлення даних у статистиці зовнішньої торгівлі товарами : Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.10. 2008.

22. Зайцев В. Є. Митна політика України в контексті євроінтеграційних відносин. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2. С. 43–47.
23. Івановська А. М. Адміністрування податків в умовах цифровізації у країнах Європейського Союзу: досвід для України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 4. С. 80–84.
24. Іоненко Г. В., Скляр Н. М. Комунікативні аспекти впровадження системи «Електронна митниця». *Торгівля і ринок України*. 2018. № 1. С. 153–162.
25. Кабінет Міністрів України. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npa/postanova-kmu-pro-gumanitarnu-dopomogu-174-01032022>.
26. Кабінет Міністрів України. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-п#Text>.
27. Кабінет Міністрів України. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-п#Text>.
28. Караваєв Т., Калуга Н. Митна справа в умовах COVID-19. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2020. № 5. С. 42–57.
29. Кістанова Я. М. Спільна митна політика Європейського Союзу та співробітництво з Україною. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 332–334.
30. Ковальова М. Л. Міжнародне співробітництво в митній сфері: шляхи інтеграції України в європейський простір. *Фінанси України*. 2022. № 9. С. 77–85. URL: <https://doi.org/10.32764/finukr.2022.9.77>.
31. Ковальова М. Л. Особливості системи управління митними ризиками: світовий та український досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2021. № 35. С. 42–46.

32. Ковальова М. Л. Управління ризиками в митній сфері: європейський досвід та шляхи адаптації в Україні. *Фінанси та кредит*. 2022. № 6. С. 112–120. URL: <https://doi.org/10.33763/finances2022.06.112>.
33. Ковальова М. Л. Управління ризиками в митній сфері. Київ : Центр навч. літ., 2021. 240 с.
34. Комаров О. В. Механізми адміністрування митних ризиків в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності : Дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Дніпро, 2017. 212 с.
35. Комаров О. В. Ризик-орієнтований підхід у митній справі: теорія та практика. Харків : Прав. галактика, 2022. 198 с.
36. Комаров О. В. Управління ризиками як сучасний метод організації митного контролю. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2018. № 2(19). С. 176–182.
37. Комаров О. В. Цифрові технології в управлінні митними ризиками: світовий досвід та шляхи адаптації. *Митна справа*. 2022. № 3. С. 22–30. URL: <https://doi.org/10.32445/0204-3751.2022.3.22>.
38. Корнійко Я. Р. Митне оформлення товару в режимі експорту: теоретичні аспекти. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2021. № 4. С. 79–88.
39. Корх О. М., Кулик Г. Ю. Феномен ризику як об'єкт осмислення в теорії державного управління. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2011. № 1(4). С. 18–24.
40. Костишин Ю. С. Науково-методичний підхід до оцінювання ефективності митного контролю в системі фінансової безпеки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 4(94). С. 88–98.
41. Кулик Г. Класифікаційна модель системи ризиків у митній службі України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 2. С. 91–98.

42. Кулик Г. Митні ризики та ризики в управлінні системою державної митної служби України: сутність та співвідношення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. № 4. С. 167–174.
43. Лагодієнко Н. В., Скляр Л. Б., Степаненко С. В. Електронне адміністрування податків як засіб підвищення ефективності їх сплати. *Економічний простір*. 2022. № 178. С. 78–82.
44. Ліпський В. В. Податковий контроль: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. № 38(1). С. 180–183.
45. Ліхоносова Г. С., Мартиненко К. Р. Соціально-відповідальні аспекти адміністрування податків: важелі протидії ухиленню від.
46. Макогон В. Д. Податкові надходження у системі формування дохідної частини бюджету. *Економічний вісник університету*. 2019. № 41. С. 188–195.
47. Марченко О. І., Моргуненко А. С. Мито як інструмент зовнішньоекономічної діяльності та його роль в митній політиці України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. 2018. № 22(2). С. 35–38.
48. Мельник Л. Ю., Матрос О. М., Ратушна О. П. Цифровізація в процесі адміністрування податків в Україні. *Ефективна економіка*. 2023. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_1_3.
49. Митна енциклопедія : У двох томах / ред. І. Г. Бережнюк. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. Т. 2. 536 с.
50. Митна політика та митна безпека: концептуальне визначення і шляхи забезпечення / П. В. Пашко та ін. ; ред. П. В. Пашко. Київ : Знання, 2012. 215 с.
51. Митний Кодекс України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
52. Митний кодекс України : Закон України від 26.03.2010 № 2464-VI. 2010. Т. 31. 789 с.

53. Назарова Г. Б., Кононенко Л. В., Васильєв М. В. Митне оформлення у системі митного контролю: сучасний стан та напрями удосконалення. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2023. № 16. С. 249–257.
54. Назарова І. Я. Актуальні питання щодо електронного митного.
55. Накліцький Д. Митне оформлення товарів на період воєнного стану: ключові новації для бізнесу. URL: <https://biz.ligazakon.net/news/210518>.
56. Національне антикорупційне бюро України. Звіт про діяльність у сфері контролю за гуманітарною допомогою : [за 2023 рік]. URL: <https://nabu.gov.ua/roczvit-2023>.
57. Національне антикорупційне бюро України. Звіт про діяльність у сфері контролю за гуманітарною допомогою: 2023. URL: <https://nabu.gov.ua>.
58. Національний банк України. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.
59. Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Корупційні ризики в процедурах отримання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 347–350. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270943/266390>.
60. Нікітішин А. О. Податковий контроль як складова системи адміністрування податків і зборів. *Ефективна економіка*. 2022. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_12_5.
61. Огляд змін в митному законодавстві України 2023 року: що нового?. URL: <https://dchgroup.com.ua/ukr/mytne-zakonodavstvo>.
62. Огонь Ц. Г., Ломейко Ю. А. Оцінка ризиків та завдання митного контролю в Україні. *Економічний вісник університету*. 2017. № 33(1). С. 428–439.
63. Оподаткування. *Часопис економічних реформ*. 2021. № 2. С. 39–47.
64. Пашко П. Умови та чинники забезпечення митної безпеки. *Митна справа*. 2010. № 1(67). С. 5–16.
65. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та

обсягів митного контролю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15#Text>.

66. Про розвиток системи управління ризиками у сфері митного контролю на період до 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2017-p#Text>.

67. Разумей Г. Ю. Розвиток механізмів електронного управління митними ризиками. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3(22). С. 267–276.

68. Рамкові стандарти безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі Всесвітньої митної організації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976_003#Text.

69. Світова організація торгівлі. Офіційний сайт Світової організації торгівлі. URL: <https://www.wto.org>.

70. Система управління ризиками в державній митній справі України / ред. О. А. Фрадинський. Хмельницький : НДІ ФП УДФСУ, 2019. 228 с.

71. Служба безпеки України. Звіт про діяльність у сфері протидії контрабанді (2022–2024). Київ, 2024. URL: <https://www.ssu.gov.ua/report2024>.

72. Угрин В., Бондаренко Є., Шевчук А. Ефективність роботи митних органів України в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32, № 3. С. 171–182.

73. Угрин В. М., Бондаренко Є. О. Міжвідомча взаємодія в системі митного контролю: проблеми та шляхи вдосконалення. *Митна справа*. 2023. № 5. С. 33–41. URL: <https://doi.org/10.32445/0204-3751.2023.5.33>.

74. Угрин В. М., Бондаренко Є. О. Управління митними ризиками в умовах воєнного стану: аналіз та пропозиції. *Фінанси України*. 2023. № 8. С. 85–95.

75. У ДФС презентували громадськості «Смарт»-митницю. URL: <http://sfs.gov.ua/mediatsentr/novini/352064.html>.

76. Управління ризиками в митній справі: теорія та практика / ред.: І. В. Несторишен, В. А. Туржанський. Ірпінь-Хмельницький, 2018. 302 с.

77. Федотов О. П. Адміністративно-правова концепція здійснення державної митної справи: теорія та практика. 2016. 457 с.
78. Федотов О. П. Штучний інтелект у митному контролі: перспективи впровадження в Україні. *Економіка та держава*. 2023. № 7. С. 67–74. URL: <https://doi.org/10.32782/ekd.2023.7.67>.
79. Шевчук С. В., Мискін Ю. І. Митна політика як важлива складова забезпечення митних інтересів держави. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 7-8. С. 45–51.
80. Шокрута В. А. Актуальні питання адміністрування податків і зборів в Україні та забезпечення боротьби з податковими правопорушеннями. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2022. № 91. С. 43–51.
81. Юринець О. В. Пріоритетні проблеми роботи митних органів України в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції. *Менеджмент та підприємництво в Україні етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 3(1). С. 96–103.
82. Bundesministerium der Finanzen. ZOLLSTAR RISIKO: Konzept und Anwendung. Berlin, 2021. 34 p.
83. Canada Border Services Agency (CBSA). Risk Assessment Framework 2024. Ottawa : CBSA, 2024. URL: <https://www.cbsa-asfc.gc.ca>.
84. Canada Border Services Agency. Targeting and Risk Assessment. URL: <https://www.cbsa-asfc.gc.ca>.
85. Customs Risk Management Framework (CRMF). URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs-4/customs-risk-management/customs-risk-management-framework-crmf_en.
86. European Commission. Customs Risk Management Framework. URL: <https://taxation-customs.ec.europa.eu>.
87. European Commission. Customs Risk Management in the EU: Best Practices. Brussels : EC, 2023. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs.

88. European Data Protection Supervisor. Customs Information Systems. URL: https://edps.europa.eu/data-protection/supervision-coordination/customs-information-systems_en.
89. European Union (EU) Union Customs Code (UCC). URL: <https://www.digitalizetrade.org/legal-instrument/european-union-eu-union-customs-code-ucc>.
90. HM Revenue & Customs. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/hm-revenue-customs>.
91. Netherlands Customs. Digital Transformation and Risk Management. The Hague : Dutch Customs, 2023. URL: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34567.89123>.
92. Taxation and Customs Union. Authorised Economic Operator (AEO). URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs-4/aeo-authorized-economic-operator_en.
93. USAID. Customs Modernization Project: Ukraine. Washington : USAID, 2024. URL: <https://doi.org/10.18401/USAID-CUST-2024>.
94. WCO. Customs and Artificial Intelligence: A Strategic Framework. Brussels : WCO, 2023. 96 p. URL: <https://doi.org/10.59079/9789284205891>.
95. WCO. RILO-Europa Annual Report 2023. Brussels : WCO, 2024. URL: <https://www.wcoomd.org/riolo-europa>.
96. WCO. Risk Management Compendium. Brussels : WCO, 2020. 148 p. URL: <https://doi.org/10.59079/9789284205631>.